

РОЗДІЛ VI. ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ НАД ПРОФЕСІЙНО-ОРІЄНТОВАНИМ ЗАВДАННЯМ З
КУРСУ «ДИФЕРЕНЦІЙНА ПСИХОЛОГІЯ» (О.В. Мазяр)

6.1. БАЗОВІ МЕТОДИКИ ДО КУРСУ «ДИФЕРЕНЦІЙНА ПСИХОЛОГІЯ»

**МЕТОДИКА ЕКСПРЕС-ДІАГНОСТИКИ ВЛАСТИВОСТЕЙ НЕРВОВОЇ СИСТЕМИ ЗА
ПСИХОМОТОРНИМИ ПОКАЗНИКАМИ (ТЕПІНГ-ТЕСТ) Є. П. ІЛЬІНА**

Повна назва та автор	Вихідне джерело	Джерела з описом та прикладами застосування
<p>Методика експрес-діагностики властивостей нервової системи за психомоторними показниками (тепінг-тест) Є. П. Ільїна</p>	<p>Ільїн Е. П. Методики изучения соотношения первой и второй сигнальных систем // Ильин Е. П. Дифференциальная психофизиология. – СПб.: Питер, 2001. – С. 368-373.</p>	<p>Азарков В. И. Методика оценки функционального состояния ЦНС младших школьников по коэффициенту моторной частоты руки // Гигиена и санитария. – 1987. – № 6. – С. 80.</p> <p>Вайнштейн А. Л., Жур В. П. Влияние силы нервной системы на характер обучения физическим упражнениям младших школьников // Вопросы теории и практики физкультуры. – Минск: 1973. – Выпуск 2. – С. 56-60.</p> <p>Вайнштейн А. Л., Жур В. П. Влияние характера начального обучения теннису на рост спортивных достижений в связи с силой и слабостью нервной системы // Сборник тезисов Республиканской конференции Преподавателей вузов БССР. – Минск, 1971. – С. 157-160.</p> <p>Ильина М. Н. Монотонность труда оператора-аудитора и эффективность его деятельности в зависимости от силы нервной системы // Психологическое состояние: Экспериментальная и прикладная психология. – Л., 1981. – Вып. 10. – С. 56-61.</p> <p>Ильина М. Н. Типологические особенности в проявлении основных свойств нервной системы и выносливость // Проблемы индустриальной психологии. – Ярославль, 1972. – С. 122.</p> <p>Ильина М. Н., Ильин Е. П. Об одном из условий диагностирования силы нервной системы по возбуждению с помощью тепинг-теста // Психофизиологические особенности спортивной деятельности – Л., 1975. – С.183-186.</p>

Теоретичні засади та історія виникнення

Теоретичними засадами виникнення тепінг-тесту є положення про вищу нервову діяльність, сформульовані у вітчизняній диференційній психофізіології (В. М. Бехтерев, І. П. Павлов, Б. М. Теплов, В. Д. Небиліцин, А. Р. Лурія, К. М. Гуревич та інші). В лабораторіях Б. М. Теплової – В. Д. Небиліциної, Б. Г. Ананьєвої, В. С. Мерліної, зорієнтованих на

психофізіологічні дослідження, описано основні властивості нервової системи, з'ясовано основні характеристики і встановлено їхній вплив на динамічні показники поведінки.

Теплінг-тест розроблено Є. П. Ільїним (1972) з метою вимірювання максимального темпу рухів кистю руки, що, на думку автора, є опосередкованим показником типу нервової системи. Суть тесту полягає у тому, що досліджуваний упродовж 30 сек намагається утримати максимальний для себе темп роботи. Показники темпу фіксуються кожні 5 сек і за шістьма отриманими точками на графіку будується крива зміни темпу рухів кистю руки.

При розробці методики максимальний темп вимірювався спочатку впродовж 1-1,5 хвилини, однак, пересвідчившись, що найважливіша для діагностики інформація одержується впродовж перших 20-25 сек і що тривала робота призводить лише до втрати часу і сил досліджуваного, час тестування було обмежено 30 секундами. Зрештою завдання тесту полягає у виявленні зсувів у центральній нервовій системі, а не у силі м'язів. Щоправда, можна заперечити, що у суб'єктів зі слабкою нервовою системою фізична втома все одно виникає навіть після 30-секундної роботи (як, до речі, і в багатьох осіб із сильною нервовою системою). Однак з точки зору механізмів розвитку втоми, між різними видами втоми спостерігаються суттєві відмінності. При роботі помірної та високої інтенсивності основні причини втоми пов'язані з вегетатикою, а при роботі максимальної інтенсивності (як у теплінг-тесті) – з розвитком запорогового гальмування у нервових центрах. Саме тому за допомогою теплінг-тесту визначається витривалість нервової системи, і тому обов'язковою умовою виконання тесту для визначення сили нервової системи є робота в *максимальному* темпі. Якщо ця умова не дотримується, діагностика буде неправильною.

Сфера застосування

Зазвичай теплінг-тест використовується у комплексі з іншими методиками, що вимірюють різнорівневі характеристики особистості. Особливо інформативним теплінг-тест може бути у сфері профорієнтації (наприклад, у виявленні операторсько-диспетчерського типу працівників) і для психологічного консультування щодо оптимізації та удосконалення індивідуального стилю діяльності.

Методика дозволяє вимірювати типологічні відмінності людей, зокрема, силу нервової системи. Сила нервових процесів є показником «працездатності» нервових клітин і нервової системи в цілому. Сильна нервова система витримує більше за величиною і триваліше навантаження, ніж слабка нервова система, що дозволяє робити сприятливий прогноз для тривалої праці з сильними подразниками. Проте, слід зазначити, що особи зі слабкою нервовою системою краще працюють в умовах монотонної діяльності, оскільки слабка нервова система є нервовою системою високої чутливості (Б. М. Теплов, В. Д. Небиліцин).

Розуміння типологічних особливостей досліджуваного чи групи досліджуваних дозволяє виявляти типологічні і стильові відмінності, прогнозувати психофізіологічні особливості діяльності суб'єкта: індивідуальний рівень витривалості, монотоностійкість, стійкість до нервово-психологічної напруги та перевтоми, а відтак може бути інформативною у дослідженнях причини виникнення виробничих помилок, підвищеної втомлюваності працівників, порушення емоційного самоконтролю за певних умов діяльності.

Опис методики

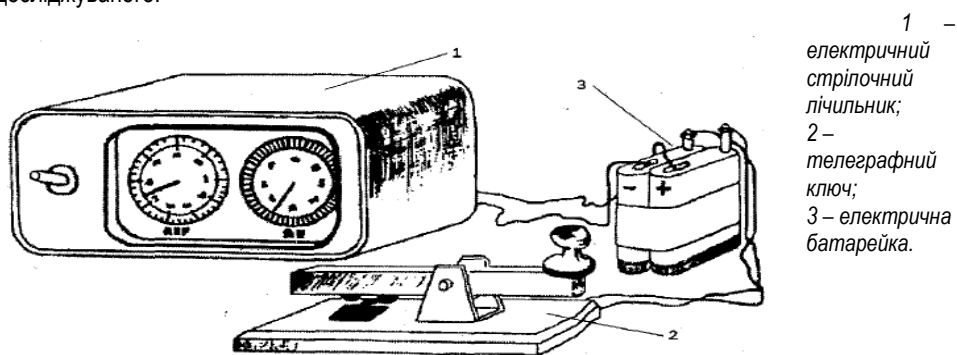
В лабораторних умовах для проведення теплінг-тесту використовується *електромагнітний* лічильник імпульсів, телеграфний ключ, джерело живлення, які включені послідовно. За командою експериментатора досліджуваний у максимальному темпі працює ключем упродовж 30 сек. Кількість рухів реєструється на лічильнику кожні 5 сек. Враховується загальна кількість реакцій і зміна темпів руху за кожні 5 сек. Потім на основі цих даних будується графік, за характером кривої якого можна оцінити функціональний стан рухового аналізатора, а також визначити силу процесів збудження й рухливості нервових процесів у корі головного мозку.

Існують також електронний та бланковий варіанти теплінг-тесту. Останній передбачає використання олівця та паперу. В умовах використання *електронного* варіанту тесту можна

отримати точнішу характеристику стану нервової системи людини, ніж за допомогою бланкового варіанту, оскільки він зазнає меншого впливу з боку таких факторів як маса олівця, жорсткість паперу, «пружність» стола тощо.

За умови відсутності відповідної апаратури можна використовувати *графічний* (бланковий) спосіб реєстрації максимального темпу рухів кистю. Для цього аркуш паперу (203 x 283) розкреслюється на шість квадратів, що розташовані у два ряди. Досліджуваний повинен олівцем поставити у кожному квадраті за відведений на кожен квадрат час (5 сек) якомога більшу кількість точок. Перехід з одного квадрата до іншого (за годинниковою стрілкою) відбувається кожні 5 сек без переривання роботи за командою дослідника, який стежить за секундоміром.

Варто зауважити, що незначні втрати часу при переході з одного квадрата до іншого все ж відбуваються. Тому, щоб ця втрата стосувалася і першого квадрата, у початковому положенні олівець повинен розташовуватися поза першим квадратом, ліворуч від досліджуваного.

Рис. 1. Апаратура для вимірювання максимальної частоти рухів кистю.

Процедура дослідження. Спочатку досліджуваному дається можливість виявити, який у нього максимальний темп рухів кистю руки. Для цього він 5-10 сек намагається максимально часто натискати на ключ, кнопку і т. д. або стукати олівцем об папір. Після того приступають власне до дослідження.

1	2	3
6	5	4

Інструкція: «Перед Вами олівець і аркуш паперу з шістьма квадратами. Ви повинні стукати олівцем об папір упродовж 30 секунд, почергово у кожному квадраті. Рухатиметеся зліва направо. Коли перейдете на другий ряд квадратів (до 4-го квадрата), починайте з того, який розташовано під тим квадратом першого ряду, на якому Ви закінчили. Стукати олівцем об папір Ви повинні з *максимальною частотою*, навіть якщо помітите, що рука втомилася. За цим тестом визначається максимальна частота рухів: чим більша їхня кількість, тим краще.

Починаєте працювати за сигналом «Почали!» і завершує роботу за сигналом «Стоп!». В процесі роботи кожні 5 секунд дослідник казатиме Вам: «Перехід!». Це означає, що Ви повинні почати стукати об папір на новому квадраті, розташованому праворуч».

Критерій обрахунку результатів досліджуваному не повідомляється.

Результати дослідження заносяться до протоколу (див. таблицю 1):

Таблиця 1.

Приклад протоколу частоти рухів за 5-секундні відрізки часу

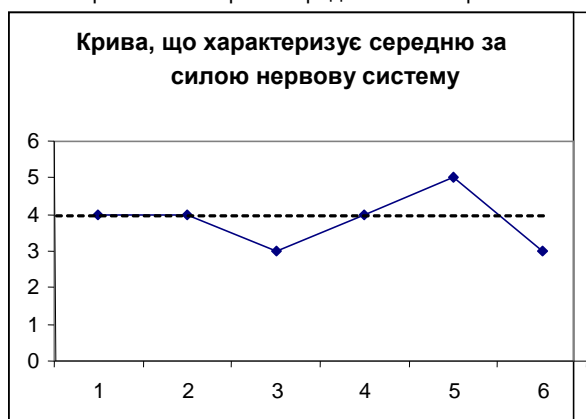
Відрізок часу, секунди	0-5	6-10	11-15	16-20	21-25	26-30
Частота	34	38	35	32	29	27

На основі цих даних будуються криві зміни темпу рухів кистю руки, в яких за вихідну (нульову) точку приймається темп руху за перші 5 сек.

Особливості інтерпретації

Отримані типи кривих представлені на рис 2.

По вертикалі – темп рухів, по горизонталі – час постукування (сек).

Пунктирні лінії – вихідний (за перші 5 сек) темп рухів, прийнятий за нуль.

Ламані лінії – відхилення темпу рухів у наступні після першого 5-секундного відрізка у порівнянні з першим (у кількості рухів).

Рис. 2. Типи кривих зміни максимального темпу рухів кистю руки за 5-секундні відрізки часу

- Отримані в результаті варіанти динаміки можуть бути умовно розділені на чотири типи:
- *випуклий тип*: максимальний темп зростає у перші 10-15 сек роботи, про що досліджуваний не підозрює; в наступні секунди темп може знизитися нижче початкового рівня, зрідка – зберігається на рівні вище початкового. Цей тип кривої свідчить про виражений ефект сумачії збудження у нервових центрах, що притаманне *сильній нервовій системі*.
  - *рівний тип*: максимальний темп з коливаннями + 2 рухи біля початкового рівня утримується впродовж всього відрізка часу (30 сек). Цей варіант свідчить про наявність в досліджуваних *середньої сили нервової системи*.
  - *спадаючий тип*: максимальний темп знижується вже з другого 5-секундного відрізка і лишається нижче початкового впродовж усього часу роботи. Цей тип свідчить про *слабкість нервової системи*.
  - *увігнутий тип*: початкове зниження темпу рухів змінюється короточасним зростанням темпу вкінці роботи (так званий «кінцевий порив»). Суб'єктів із таким типом кривої слід відносити до групи зі *слабкою нервовою системою*.

До цього часу йшлося про *якісні критерії* сили нервової системи, що використовуються у теплінг-тесті. У наукових дослідженнях часто доводиться рангувати досліджуваних, тому необхідно знати *кількісні критерії* сили нервової системи.

Рангування здійснюється наступним чином. У відповідності з якісними критеріями всі досліджувані суб'єкти діляться на групи з сильною, середньою і слабкою нервовою системою. Всередині кожної групи здійснюється додаткове рангування досліджуваних за *сумарною величиною відхилення темпу в кожній точці від початкового рівня*. Вираховується сума (з врахуванням знака) відхилень за кожні наступні 5-секундні відрізки у відповідності до темпу за перші 5 сек. Наприклад, у суб'єкта А максимальна частота рухів за 5-секундним відрізком дорівнювала 43, 40, 38, 37, 38, 35. Приймаючи першу цифру за відносний нуль, отримуємо наступну суму відхилень: $-3, -5, -6, -5, -8 = -27$. У суб'єкта Б максимальна частота рухів по відрізках дорівнювала: 41, 35, 36, 32, 33, 33, що дає наступну суму відхилень $-6, -5, -9, -8, -8 = -36$. Як видно, в обох суб'єктах слабка нервова система, проте у суб'єкта А вона виражена менше, оскільки у рангувальному ряду він займатиме вище місце.

Після проведення рангування всередині кожної типологічної групи досліджуваних об'єднують у загальний ряд у відповідності зайнятим у своїй групі місцям. Тому може бути так, що суб'єкт з більшим знаком «-» у відхиленні з групи з середньою силою нервової системи виявиться вище у ряду, ніж суб'єкт зі слабкою нервовою системою, у якого сумарне негативне відхилення буде меншим.

Виходячи з теоретичної побудови, *сумація збудження* повинна проявлятися не лише в осіб із сильною нервовою системою, але й в осіб зі слабкою нервовою системою. Відповідно, короткотривале підвищення темпу у перші секунди роботи повинне бути у всіх, і тоді ця ознака не може бути диференційованою для поділу на типологічні групи за властивістю сили нервової системи.

Чому ж сумація не проявляється в осіб з середньою і слабкою нервовою системою?

Щоб відповісти на це питання було проведено наступне дослідження. Рухи досліджуваних, які виконували теплінг-тест, записувалися на стрічкопротяжному приладі, завдяки чому динаміку змін максимального темпу можна було простежити при будь-яких часових відрізках, рівних 1,5 сек. В осіб із середньою і половиною осіб зі слабкою нервовою системою відбувається короточасне зростання максимального темпу, що триває 3-4,5 сек. Відповідно, у них проявляється ефект сумачії збудження, але він короточасний і виражений слабо. А оскільки в методиці вибрані 5-секундні відрізки, то ці підйоми темпу нейтралізуються у перші 5 сек зниження темпу, тому їх не помічають.

А.Л. Вайнштейн та В.М. Жур при проведенні теплінг-тесту ділили суб'єктів на «сильних» і «слабких» шляхом порівняння темпу рухів за перші й останні 15 секунд. Недоцільність такого критерію очевидна, оскільки це не дозволяє виявити ефект сумачії збудження, який дає можливість виділити групу «сильних». Тому слід наголосити, що висновок необхідно робити за всією кривою зміни темпу.

При використанні якісного критерію виникають певні труднощі, на які слід звернути увагу. Наприклад, виникає питання: що вважати достовірним приростом темпу у перші 10-15 сек роботи? На основі власного досвіду застосування теппінг-тесту Є. П. Ільїн рекомендує при візуальній фіксації інформації зі стрілочного лічильника вважати за достовірну різницю 3 і більше рухів (за 5-секундний відрізок), при графічній реєстрації темпу і при інших фіксованих способах фіксації інформації – різницю у 2 і більше рухів.

Діагностичні можливості та обмеження

Діагностичні можливості

Теппінг-тест дозволяє оцінити функціональні можливості рухового аналізатора, а також силу процесу збудження й рухливості основних нервових процесів. Перевагою теппінг-тесту є те, що порівняно з іншими методами, які вимірюють силу нервової системи, він не є довготривалим (триває 30 сек), зберігаючи при цьому високий ступінь кореляції з ними, зокрема, з методикою «нахил кривої», з рефлексометричною методикою «згасання з підкріпленням».

В окремих модифікаціях теппінг-тесту може відбуватися:

- оцінка максимальної частоти рухів упродовж 5 сек. Нейрофізіологічний зміст цього тесту полягає в оцінці властивості лабільності нервової системи – здатності нервових клітин швидко переходити зі стану загальмованості до стану збудження і навпаки. Цей показник використовується як один із показників швидкості поряд із часом простої сенсомоторної реакції.
- оцінка зручного і максимального темпу впродовж 10 сек, що дозволяє оцінити психомоторну установку на максималізацію чи мінімалізацію зусиль. У плані психомоторної регуляції цей варіант тесту дозволяє оцінити здатність досліджуваного вибирати для себе такий темп рухів, при якому він зможе продемонструвати найкращий результат.

Діагностичні обмеження

Слабким місцем теппінг-тесту є жорсткі критерії діагностики. Тому за критеріями тесту досліджуваних із сильною нервовою системою виявляється менше, ніж за іншими методиками. Проте під час використання теппінг-тесту чіткіше проявляються відмінності між «сильними» і «слабкими» за рядом діяльнісних та поведінкових характеристик.

Обов'язковою умовою діагностування сили нервової системи за допомогою теппінг-тесту є максимальна змобілізованість досліджуваного. Щоби досягти цього, варто не лише зацікавлювати суб'єкта результатами дослідження, але й стимулювати його в процесі роботи словами («не здавайся», «працюй швидше» тощо). Це сприяє більш чіткому диференціюванню досліджуваних на «сильних» та «слабких».

Важливо акцентувати увагу досліджуваних на тому, що починати варто відразу у високому темпі, інакше можна спотворити результати дослідження, наприклад, штучно створити випуклий тип кривої.

Методику «теппінг-тест» недоцільно застосовувати з дітьми, оскільки у них максимальна частота рухів невелика і міжіндивідуальні відмінності нівелюються. Крім того, вони не можуть тривалий час змушувати себе працювати у максимальному темпі.

МЕТОДИКА БАГАТОФАКТОРНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБИСТОСТІ Р. КЕТТЕЛЛА (ФОРМА С)

Повна назва та автор	Вихідне джерело	Джерела з описом та прикладами застосування
Методика багатofакторного дослідження особистості Р. Кеттелла (форма С)	Многофакторная личностная методика Р. Кеттелла. Учебно-методическое пособие / А. Н. Капустина. – СПб.: Речь, 2007. – 100 с. (Серия: Практикум по психодиагностике).	Голубева Э. А. Сопоставление 16 факторов личности Р. Б. Кэттелла с электрофизиологическими показателями типологических свойств нервной системы И. П. Павлова. Попытка сопоставления 16 факторов личности Р. Б. Кэттелла со структурообразующими признаками индивидуальности и их типологическими предпосылками // Голубева Э. А. <i>Способности. Личность.</i>

		<p><i>Индивидуальность</i> / Э. А. Голубева / – Дубна: «Феникс+», 2005. – С. 423-432.</p> <p><i>Комплексная социально-психологическая методика изучения личности инженера: Учеб. пособие</i> / Чугунова Э. С., Чикер В. А., Михеева С. М. и др.; Под ред. Э. С. Чугуновой. – Л.: Издательство Ленинградского университета, 1991. – С. 56-68.</p> <p>Мейли Р. <i>Факторный анализ личности / Психология индивидуальных различий. Тексты</i> / Под редакцией Ю. Б. Гиппенрейтер, В. Я. Романова. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1982. – С. 84-100.</p> <p>Мельников В. М., Ямпольский Л. Т. <i>Введение в экспериментальную психологию личности: Учеб. пособие для слушателей ИПК преподавателей пед. дисциплин ун-тов и пед. ин-тов.</i> – М.: Просвещение, 1985. – С. 25-87.</p> <p>Практикум з психодіагностики / Укладачі: Музика О. О., Остринська В. М., Остринський В. В. – 2-ге вид., виправлене та доповнене. – Житомирський державний педагогічний університет імені Івана Франка, 2000. – С. 97-106.</p> <p>Практикум по психологии личности / О. П. Елисеев. – 2-е изд., испр. и перераб. – СПб.: Питер, 2008. – С. 245-265.</p> <p>Психологическая диагностика: Проблемы и исследования / Под ред. К. М. Гуревича. Научно-исследовательский институт общей и педагогической психологии Академии педагогических наук СССР. – М.: Педагогика, 1981. – С. 107-119.</p>
--	--	--

Теоретичні засади та історія виникнення

Теоретичними засадами виникнення методики є положення теорії рис, сформульованої Г. Олпортом, відповідно до якої особистість розглядається як сукупність певних рис.

Багатофакторний опитувальник особистості *16 PF* (Cattell test, 16 PF) вперше був опублікований Раймондом Бернардом Кеттеллом (R. B. Cattell) у 1949 році. Опитувальник розроблявся в рамках дослідження структурних елементів особистості (поряд із підходами Дж. Гілфорда, Г. Айзенка та інших).

Р. Кеттелл намагався побудувати структуру особистості, в основі якої лежить теорія особистісних рис. Зокрема, Р. Кеттелл спробував виділити всі смислові основи англійської мови, які описують особистість. Для цього він скористався словником Г. Олпорта та Х. Одберта (G. W. Allport, H. S. Odbert), який нараховував близько 18 тисяч слів, що описували людину. За рахунок об'єднання синонімів список було зведено до 4 505 слів; згодом шляхом укрупнення Р. Кеттелл виділив 160 слів, які вважав базовими (в англійській мові) для опису особистості. Він доповнив список ще 11 термінами з наукового словника і таким чином отримав 171 «описову змінну». Після цього згрупував риси у два класи: поверхневі (вторинні) і породжуючі (первинні, початкові).

Поверхневі риси, на його думку, складають кореляційні біполярні плеяди, які виділилися в результаті спостереження або психологічного експерименту. Поверхнева риса є типовою для окремих ситуацій, проте не здатна охарактеризувати особистість. *Породжуючі* (первинні) риси – це узагальнені риси особистості, джерело або причина тих кореляційних

зв'язків, які спостерігаються. Саме породжуюча риса визначається як *фактор*. На думку Р. Кеттелла, поверхневі та породжуючі риси являють собою елементи структури особистості, але при цьому лише фактор є справжньою мірою оцінки особистості.

Для вивчення поверхневих та породжуючих рис Р. Кеттелл користувався трьома методами. Перший метод – реєстрація та оцінка життєвих критеріїв поведінки людини за допомогою спостереження за нею експертів (*L-дані* – Life data). Другий метод – інтроспективні, другорядні, самооцінні спостереження (*Q-дані* – Question data). У випадку, коли Q-дані є не тільки суб'єктивною оцінкою, але й певним чином валідизовані з життєвими показниками (L-даними), їх називають Q (L) - даними. Третій метод – метод тестів (*T-дані*). Саме на T-дані учений покладав найбільші надії, оскільки вони мають високу надійність та валідність. Р. Кеттелл наголошує, що якими б характерними не видалися людські вчинки, умовиводи про людину недостатньо обґрунтовувати лише спостереженнями. Вони повинні бути співставлені та сумірні з даними самооцінок, а також із результатами об'єктивних тестових вимірювань.

В результаті факторизації матриць кореляції L-даних було отримано 15 факторів індивідуально-типових особливостей людини. Результати кореляції Q-даних дали 19 надійних факторів, уже відомих з L-даних, отриманих від зовнішніх експертів. 4 фактори виділені з даних, отриманих при застосуванні опитувальників.

Факторний метод полягає у математичному аналізі кореляцій усередині певної групи даних. *Фактор* – це змінна або параметр, який визначається тими явищами, які їх сильно насичують. Однак Р. Кеттелл застосовував факторний аналіз не з метою впорядкування отриманих даних, а як метод, що дозволяє виявляти основні вихідні властивості особистості. Важливо відзначити, що підпорядковані факторам явища особистості у Р. Кеттелла не ієрархізовані і належать до різних сфер психіки і діяльності. Зокрема, у факторах представлені *темпераментальні* та *характерологічні* риси, що відображають деяку реальну систему узагальнених рис особистості.

Особистість описується Р. Кеттеллом як сукупність первинних особливостей особистості, які визначають її внутрішній зміст і поведінку. Для цього використовуються 16 функціонально незалежних та психологічно змістовних вимірів. Кожен фактор має умовну назву і передбачає стійкий імовірнісний зв'язок між окремими рисами особистості.

Р. Кеттелл створював різні модифікації факторних моделей, з різною кількістю факторів, що в них входять. Однак найбільш відомою стала класична 16-факторна модель.

Різні форми 16 PF опитувальника є найбільш популярним засобом експрес-діагностики особистості. Вони використовуються в усіх ситуаціях, де необхідне знання індивідуально-психологічних особливостей людини. У Р. Кеттелла є кілька варіантів опитувальників, що спеціалізовані для різних вікових та професійних груп, і кожен із них містить різну кількість питань та факторів, але всі вони побудовані за єдиним принципом. Зазвичай питання, пов'язані з тим чи іншим фактором, використовуються в різних шкалах певну кількість разів.

Даний варіант опитувальника Р. Кеттелла (форма С – скорочений варіант) адаптувався з 1972 року дослідницькою групою Е. С. Чугнувої (А. М. Капустіною, Л. В. Мургулець та Н. Г. Чумаковою) на кафедрі соціальної психології Ленінградського Державного Університету під керівництвом І. М. Палея. Переклад й адаптація методики відбувався за консультацією І. М. Палея.

Адаптація і стандартизація тесту Р. Кеттелла відбувалася у кілька етапів у різних регіонах країни (у 12 містах) на вибірці людей різних спеціальностей, з урахуванням їхнього статусу і віку (1 200 осіб), а також на вибірці людей, чия професія є ідеальною моделлю професійної спрямованості типу «людина – людина». Після пілотажного дослідження за методикою Р. Кеттелла деякі питання-твердження були адаптовані у відповідності з прийнятими на теренах СРСР соціальними нормами. На різних етапах дослідження тесту Р. Кеттелла була визначена зовнішня, теоретична (концептуальна, факторна, оціночна) і

практична валідність форми С. В якості однієї зі спеціальних процедур визначення валідності і надійності діагностики застосовувався кореляційний аналіз.

Сфера застосування

Опитувальник Р. Кеттелла є багатомірною методикою, що оцінює загальні властивості нормальної особистості, описує особистісну структуру людини. Тест є універсальним, практичним і надає багатогранну інформацію про особистість. Питання відображають звичайні життєві ситуації.

Методика може використовуватися для різнобічного й поглибленого вивчення особистості, її характеру, темпераменту, інтелекту, емоційних, вольових, моральних, комунікативних та інших особливостей, що передбачає використання методики в області профорієнтації та професійного відбору працівників, розстановки кадрів на підприємстві, сімейного консультування, педагогіки, наукових досліджень індивідуальних відмінностей, поведінкових відмінностей тощо.

Опис методики

Опитувальник складається зі 105 питань-тверджень, поділених на групи-шкали, що вимірюють різні полярні властивості особистості. Однак полярність риси не означає її поділу на позитивну чи негативну, адже важливість певного полюсу риси визначається специфікою ситуації. Отже, кожна зі шкал оцінює окрему рису особистості.

У методиці також наявний додатковий індекс, що надає інформацію про адекватність самооцінки.

Реєстраційний бланк до опитувальника р. Кеттелла (форма С)

Прізвище, ім'я _____

Вік _____ Дата дослідження _____

1. а б в	18. а б в	35. а б в	52. а б в	69. а б в	86. а б в	103. а б в	MD
2. а б в	19. а б в	36. а б в	53. а б в	70. а б в	87. а б в	104. а б в	A
3. а б в	20. а б в	37. а б в	54. а б в	71. а б в	88. а б в	105. а б в	B
4. а б в	21. а б в	38. а б в	55. а б в	72. а б в	89. а б в		C
5. а б в	22. а б в	39. а б в	56. а б в	73. а б в	90. а б в		E
6. а б в	23. а б в	40. а б в	57. а б в	74. а б в	91. а б в		F
7. а б в	24. а б в	41. а б в	58. а б в	75. а б в	92. а б в		G
8. а б в	25. а б в	42. а б в	59. а б в	76. а б в	93. а б в		H
9. а б в	26. а б в	43. а б в	60. а б в	77. а б в	94. а б в		I
10. а б в	27. а б в	44. а б в	61. а б в	78. а б в	95. а б в		L
11. а б в	28. а б в	45. а б в	62. а б в	79. а б в	96. а б в		M
12. а б в	29. а б в	46. а б в	63. а б в	80. а б в	97. а б в		N
13. а б в	30. а б в	47. а б в	64. а б в	81. а б в	98. а б в		O
14. а б в	31. а б в	48. а б в	65. а б в	82. а б в	99. а б в		Q ₁
15. а б в	32. а б в	49. а б в	66. а б в	83. а б в	100. а б в		Q ₂
16. а б в	33. а б в	50. а б в	67. а б в	84. а б в	101. а б в		Q ₃
17. а б в	34. а б в	51. а б в	68. а б в	85. а б в	102. а б в		Q ₄

Інструкція. «Перед Вами ряд питань, що допоможуть визначити деякі властивості Вашої особистості. Тут не можуть бути «правильні» або «помилкові» відповіді. Люди різні, і кожен може висловити свою думку. Намагайтеся відповідати щиро і точно.

Напишіть своє прізвище та інші дані про себе у верхній частині реєстраційного бланку.

Відповідаючи на кожне питання, Ви повинні вибрати одну з трьох запропонованих Вам відповідей – ту, що найбільшою мірою відповідає Вашим поглядам, Вашій думці про себе. Відповідати треба в такий спосіб: на бланку для відповідей обведіть ту букву, якою позначено вибрану Вами відповідь.

У самому опитувальнику нічого не пишіть і не підкреслюйте!

Якщо Вам щось незрозуміло, запитайте психолога. Коли будете відповідати на питання, пам'ятайте чотири правила:

1. *Не потрібно багато часу витратити на обмірковування відповідей. Давайте ту відповідь, що першою спадає на думку.*

Звичайно, питання часто будуть сформульовані не так докладно, як Вам хотілося б. У такому випадку, відповідаючи, намагайтеся уявити «середню», найбільш типову ситуацію, що відповідає змісту питання, і на основі цього вибирайте відповідь. Відповідати треба якомога точніше, але не занадто повільно, приблизно 5-6 питань за хвилину. Ви повинні витратити на всі відповіді не більше 30 хвилин.

2. *Намагайтеся не вдаватися занадто часто до проміжних, непевних відповідей, типу «не знаю», «щось середнє» і т.п.*

3. *Обов'язково відповідайте на всі питання підряд, нічого не пропускаючи.*

Можливо, деякі питання виявляться для Вас не дуже прийнятними, але й у цьому випадку спробуйте знайти найкращу відповідь, найбільш точну. Деякі питання можуть здатися особистими, але Ви можете бути певні, що Ваші відповіді не будуть розголошені. Відповіді можуть бути розшифрованими тільки за допомогою спеціального «ключа», який знаходиться у дослідника. Причому відповіді на кожне окреме питання взагалі не будуть розглядатися: нас цікавлять тільки узагальнені показники.

4. *Відповідайте чесно і щиро.*

Не намагайтеся справити гарне враження своїми відповідями, вони повинні відповідати дійсності. У цьому випадку:

- 1) Ви зможете краще пізнати себе;
- 2) дуже допоможете нам у нашій роботі.

Якщо під час дослідження у досліджуваних виникають питання, слід на них відповідати так, щоби не вплинути на вибір варіанту відповіді. На можливе запитання досліджуваного: «Що мені робити, коли я хочу виправити відповідь?» слід сказати: «Закресліть відповідь і поставте правильну».

Опитувальник

1. Я думаю, що моя пам'ять зараз краща, ніж була раніше.

- а) так
- б) важко сказати
- в) ні

2. Я цілком міг би жити один, подалі від людей.

- а) так
- б) іноді
- в) ні

3. Якби я сказав, що небо

знаходиться «внизу» і що зимою «спекотно», я повинен був би назвати злочинця:

- а) бандитом
- б) святим
- в) хмарою

4. Коли я лягаю спати, я:

- а) засинаю швидко
- б) щось середнє
- в) важко засинаю

5. Якби я вів машину по дорозі, де

багато інших автомобілів, я віддав би перевагу:

а) пропустити вперед більшість машин

б) не знаю

в) обігнати всі машини, що попереду

6. У компанії я надаю можливість іншим жартувати і розповідати всякі історії.

а) так

б) іноді

в) ні

7. Мені важливо, щоб у всьому, що мене оточує, не було безладдя.

а) вірно

б) важко сказати

в) невірно

8. Більшість людей, із якими я буваю в компаніях, беззаперечно, раді мене бачити.

а) так

б) іноді

в) ні

9. Я б скоріше займався:

а) фехтуванням і танцями

б) важко сказати

в) боротьбою і баскетболом

10. Мене забавляє, що те, що люди роблять, зовсім не схоже на те, що вони потім розповідають про це.

а) так

б) іноді

в) ні

11. Читаючи про якусь подію, я цікавлюся всіма подробицями.

а) завжди

б) іноді

в) рідко

12. Коли друзі кепкують з мене, я зазвичай сміюся разом з усіма і зовсім не ображаюся.

а) вірно

б) не знаю

в) невірно

13. Якщо мені хтось нагрубіє, я можу швидко забути про це.

а) вірно

б) не знаю

в) невірно

14. Мені більше подобається вигадувати нові способи у виконанні якоїсь роботи, ніж притримуватися встановлених прийомів.

а) вірно

б) не знаю

в) невірно

15. Коли я планую щось, я віддаю перевагу робити це самостійно, без чиеїсь допомоги.

а) вірно

б) іноді

в) невірно

16. Я гадаю, що я менш чутливий і не такий легко збудливий, як більшість людей.

а) вірно

б) важко відповісти

в) невірно

17. Мене дратують люди, які не можуть швидко приймати рішення.

а) вірно

б) не знаю

в) невірно

18. Іноді, хоч і короткочасно, у мене виникало почуття роздратованості по відношенню до батьків.

а) так

б) не знаю

в) ні

19. Я скоріше розкрив би свої таємні думки:

а) моїм гарним друзям

б) не знаю

в) у своєму щоденнику

20. Я думаю, що слово, протилежне за змістом слову «неточний», – це:

а) недбалий

б) ретельний

в) приблизний

21. У мене завжди вистачає енергії, коли мені це необхідно.

а) так

- б) важко сказати
в) ні
22. Мене більше дратують люди, що:
а) своїми грубими жартами заставляють людей червоніти
б) важко відповісти
в) створюють незручності для мене, коли запізнюються на умовлену зустріч
23. Мені дуже подобається запрошувати гостей і розважати їх.
а) вірно
б) не знаю
в) невірно
24. Я думаю, що:
а) не все треба робити однаково старанно
б) важко сказати
в) будь-яку роботу варто виконувати старанно, якщо Ви за неї взялися
25. Мені завжди доводиться переборювати зніяковілість.
а) так
б) можливо
в) ні
26. Мої друзі частіше:
а) радяться зі мною
б) роблять те й інше порівну
в) дають мені поради
27. Якщо приятель обманює мене в дрібницях, я скоріше віддаю перевагу зробити вигляд, що не помітив цього, ніж викрити його.
а) так
б) іноді
в) ні
28. Мені подобається друг:
а) інтереси якого мають діловий і практичний характер
б) не знаю
в) який вирізняється глибоко продуманими поглядами на життя
29. Я не можу спокійно слухати, як інші люди висловлюють ідеї, протилежні тим, у які я твердо вірю.
а) вірно
б) важко відповісти
в) невірно
30. Мене хвилюють мої минулі вчинки і помилки.
а) так
б) не знаю
в) ні
31. Якби я однаково добре вмів і те й інше, то я б віддав перевагу:
а) грати в шахи
б) важко сказати
в) грати в городки
32. Мені подобаються товариські, компанійські люди.
а) так
б) не знаю
в) ні
33. Я настільки обережний і практичний, що зі мною трапляється менше неприємних несподіванок, ніж з іншими людьми.
а) так
б) важко сказати
в) ні
34. Я можу забути про свої турботи й обов'язки, коли мені це необхідно.
а) так
б) іноді
в) ні
35. Мені буває важко визнати, що я неправий.
а) так
б) іноді
в) ні
36. На підприємстві мені було б цікавіше:
а) працювати з машинами і механізмами і брати участь в основному виробництві
б) важко сказати
в) розмовляти з людьми, займаючись суспільною роботою

37. Яке слово не пов'язане з двома іншими?
а) кішка
б) близько
в) сонце
38. Те, що відволікає мою увагу:
а) дратує мене
б) щось середнє
в) не турбує мене цілком
39. Якби в мене було багато грошей, то я:
а) подбав би про те, щоб не викликати до себе заздрощі
б) не знаю
в) жив би, не обмежуючи себе ні в чому
40. Гірше покарання для мене:
а) важка робота
б) не знаю
в) бути замкненим самому
41. Люди повинні більше, ніж вони роблять це зараз, дотримуватися законів моралі.
а) так
б) іноді
в) ні
42. Мені говорили, що дитиною я був:
а) спокійним і любив залишатися один
б) не знаю
в) жвавим і рухливим
43. Мені подобалася б практична повсякденна робота з різноманітними приладами і машинами.
а) так
б) не знаю
в) ні
44. Я думаю, що більшість свідків говорять правду, навіть якщо це нелегко для них.
а) так
б) важко сказати
в) ні
45. Іноді я не наважуюся проводити в життя свої ідеї, тому що вони здаються мені нездійсненними.
а) вірно
б) важко відповісти
в) невірно
46. Я намагаюся сміятися з жартів не так голосно, як це робить більшість людей.
а) вірно
б) не знаю
в) невірно
47. Я ніколи не почуваю себе таким нещасним, що хочеться плакати.
а) вірно
б) не знаю
в) невірно
48. У музиці я насолоджуюсь:
а) маршами у виконанні військових оркестрів
б) не знаю
в) скрипальським соло
49. Я б скоріше віддав перевагу провести два літніх місяці:
а) у селі з одним або двома друзями
б) важко сказати
в) очолюючи групу в туристичному таборі
50. Зусилля, витрачені на упорядкування планів:
а) ніколи не зайві
б) важко сказати
в) не варті цього
51. Необдумані вчинки і висловлювання моїх приятелів на мою адресу не кривдять і не засмучують мене.
а) вірно
б) не знаю
в) невірно
52. Коли мені все вдається, я визнаю ці справи легкими.
а) завжди
б) іноді
в) рідко
53. Я віддав би перевагу працювати:

- а) в установі, де мені довелося б керувати людьми й увесь час бути серед них
б) важко відповісти
- в) архітектором, який у тихій кімнаті розробляє свій проект
54. Будинок так відноситься до кімнати, як дерево:
- а) до лісу
б) до рослини
в) до листка
55. Те, що я роблю, у мене не виходить:
- а) рідко
б) іноді
в) часто
56. У більшості справ я віддаю перевагу:
- а) ризикнути
б) не знаю
в) діяти напевно
57. Мабуть, деякі люди вважають, що я занадто багато говорю.
- а) скоріше це так
б) не знаю
в) гадаю, що ні
58. Мені більше подобається людина:
- а) великого розуму, дарма що вона ненадійна та непостійна
б) важко сказати
в) із середніми здібностями, але яка вміє протистояти всяким спокусам
59. Я приймаю рішення:
- а) швидше, ніж більшість людей
б) не знаю
в) повільніше, ніж більшість людей
60. На мене більше справляють враження:
- а) майстерність і витонченість
б) важко сказати
в) сила і міць
61. Я вважаю, що я людина, схильна до співробітництва.
- а) так
б) щось середнє
в) ні
62. Мені більше подобається розмовляти з людьми вишуканими, витонченими, ніж із відвертими і прямолінійними.
- а) так
б) не знаю
в) ні
63. Я віддаю перевагу:
- а) вирішувати питання, що стосуються особисто мене, самій
б) важко відповісти
в) радитися з моїми друзями
64. Якщо людина не відповідає відразу ж, після того, як я сказав їй щось, то я почуваю, що, мабуть, сказав якусь дурницю.
- а) вірно
б) не знаю
в) невірно
65. У шкільні роки я найбільше отримав знань
- а) на уроках
б) важко сказати
в) читаючи книги
66. Я уникаю громадської роботи і пов'язаної з нею відповідальності.
- а) вірно
б) іноді
в) невірно
67. Коли питання, яке треба вирішити, дуже складне і вимагає від мене багато зусиль, я намагаюся:
- а) зайнятися іншим питанням
б) важко відповісти
в) ще раз спробувати вирішити його
68. У мене виникають сильні емоції: тривога, гнів, напади сміху тощо – здавалося б без певних причин.
- а) так
б) іноді
в) ні
69. Іноді я розмірковую гірше, ніж

зазвичай.

- а) вірно
- б) не знаю
- в) невірно

70. Мені приємно зробити людині послугу, погодившись призначити зустріч із нею на зручний для неї час, навіть якщо це трохи незручно для мене.

- а) так
- б) іноді
- в) ні

71. Я думаю, що правильним числом, яке повинне продовжити ряд 1, 2, 3, 6, 5 – буде:

- а) 10
- б) 5
- в) 7

72. Іноді в мене бувають нетривалі напади нудоти і запаморочення без певної причини.

- а) так
- б) не знаю
- в) ні

73. Я віддаю перевагу відмовитися від свого замовлення, ніж зайве потурбувати офіціанта чи офіціантку.

- а) так
- б) іноді
- в) ні

74. Я живу сьогоднішнім днем більшою мірою, ніж інші люди.

- а) вірно
- б) важко сказати
- в) невірно

75. На вечірці мені подобається:

- а) брати участь у цікавій бесіді
- б) важко відповісти
- в) дивитися, як люди відпочивають і відпочивати самому

76. Я висловлюю свою думку незалежно від того, скільки людей можуть її почути.

- а) так
- б) іноді

в) ні

77. Якби я міг переміститися в минуле, я б більше хотів зустрітися з:

- а) Колумбом
- б) не знаю
- в) Шевченком

78. Я змушений стримувати себе від того, щоб не вирішувати чужі справи.

- а) так
- б) іноді
- в) ні

79. Працюючи в магазині, я віддаю би перевагу:

- а) оформляти вітрини
- б) не знаю
- в) бути касиром

80. Якщо люди погано про мене думають, я не намагаюся переконати їх, я продовжую поводитися так, як вважаю за потрібне.

- а) так
- б) важко сказати
- в) ні

81. Якщо я бачу, що мій давній друг байдужий до мене й уникає мене, я, як правило:

- а) відразу ж думаю: «У нього поганий настрій»
- б) не знаю

в) тривожуся, який неправильний вчинок я зробив

82. Всі нещастя відбуваються через людей:

- а) які намагаються в усе внести зміни, хоча вже існують прийнятні способи вирішення цих питань
- б) не знаю

в) які відхиляють нові, багатообіцяючі пропозиції

83. Я одержую велику насолоду, розповідаючи місцеві новини.

- а) так
- б) іноді
- в) ні

84. Акуратні, вимогливі люди не вживаються зі мною.
а) вірно
б) іноді
в) невірно
85. Мені здається, що я менш дратівливий, ніж більшість людей.
а) вірно
б) не знаю
в) невірно
86. Я можу легше не рахуватися з іншими людьми, ніж вони зі мною.
а) вірно
б) іноді
в) невірно
87. Трапляється, що весь ранок я не хочу ні з ким розмовляти.
а) часто
б) іноді
в) ніколи
88. Якщо стрілки годинника зустрічаються рівно через кожні 65 хвилин, які відраховуються за точним часом, то цей годинник:
а) відстає
б) йде правильно
в) поспішає
89. Мені буває нудно:
а) часто
б) іноді
в) рідко
90. Люди кажуть, що мені подобається робити усе по своєму.
а) вірно
б) іноді
в) невірно
91. Я вважаю, що потрібно уникати зайвих хвилювань, тому що вони втомливі.
а) так
б) іноді
в) ні
92. Вдома, у вільний час, я:
а) розмовляю і відпочиваю
б) важко відповісти
в) займаюся цікавими мені справами
93. Я несміливо й обережно ставлюся до встановлення дружніх стосунків із новими людьми.
а) так
б) іноді
в) ні
94. Я вважаю, що те, що люди говорять віршами, можна також точно висловити прозою.
а) так
б) іноді
в) ні
95. Я підозрюю, що люди, з якими я перебуваю в дружніх стосунках, можуть виявитися аж ніяк не друзями за моєю спиною.
а) так, у більшості випадків
б) іноді
в) ні, рідко
96. Я думаю, що навіть найдраматичніші події за рік уже не лишають у моїй душі жодних слідів.
а) так
б) іноді
в) ні
97. Я думаю, що було б цікавіше бути:
а) натуралістом і працювати з рослинами
б) не знаю
в) страховим агентом
98. Я схильний до безпричинного страху і відрази стосовно деяких речей, наприклад, до певних тварин, місць тощо
а) так
б) іноді
в) ні
99. Я люблю міркувати про те, як можна було б поліпшити світ.
а) так
б) важко сказати

в) ні	хоча насправді вони мені не подобаються.
100. Я віддаю перевагу грі:	
а) де треба грати в команді або мати партнера	а) так
б) не знаю	б) іноді
в) де кожен грає за себе	в) ні
101. Вночі мені сняться фантастичні або чудні сни.	104. Яке слово не відноситься до двох інших?
а) так	а) думати
б) іноді	б) бачити
в) ні	в) чути
102. Якщо я залишаюся в будинку один, то через деякий час відчуваю тривогу і страх.	105. Якщо мати Марії є сестрою батька Олександра, то ким є Олександр по відношенню до батька Марії?
а) так	а) двоюрідним братом
б) іноді	б) племінником
в) ні	в) дядьком
103. Я можу своїм дружнім ставленням ввести людей в оману,	

Особливості інтерпретації

Спосіб роботи з опитувальником викладається в інструкції для досліджуваного. Відповіді заносяться до спеціального реєстраційного бланка, а потім обраховуються за допомогою спеціального «ключа». Збіг відповідей «а» і «в» із ключем оцінюється 2 балами, збіг відповіді «б» – 1 балом. Сума балів по кожній виділеній шкалі питань дає значення фактора. Винятком є фактор В – тут усі збіги відповідей із «ключем» дають 1 бал. Таким чином, максимальна оцінка по кожному фактору – 12 балів, по фактору В – 8 балів; мінімальна – 0 балів.

Отримані «сирі» оцінки за спеціальною таблицею переводяться у так звані стени – десятибальну шкалу оцінки.

А. М. Капустіна обґрунтовує, що форма С опитувальника не потребує переводу сирих оцінок у стени. Форма С має найвищий бал: 14 – за фактором МД, 8 – за фактором В і за іншими факторами – 12. Фактори біполярні і їх інтерпретація у той чи інший бік починається рівно з середини (наприклад, у більшості факторів з оцінки 6, а в стандартизованих шкалах – 5,5). Таким чином, сирі оцінки потрапляють у 10-бальну шкалу. Слід відмітити, що при порівнянні вибірок, оцінки яких виражені у стенах, відбувається нівелювання результатів, зменшується розкид даних, що утруднює їхню інтерпретацію. Отже, перевід у стандартизовані бали може заважати більш точному диференційованому аналізу.

Перевід у 10-бальну шкалу застосовується для зручності оперування цифрами і порівняння з іншими психологічними даними, зазвичай стандартизованими за 10-бальною шкалою. Досвід показує, що 12-бальна система фактично відповідає 10-бальній за своїм психологічним змістом. Порівняння стенив, отриманих на різних вибірках, може мати практичне значення, наприклад, при врахуванні статевих, вікових і статусних чинників.

Результати дослідження аналізуються за кожною характеристикою. При загальній варіативності даних у 10 стенив середнє значення – 5,5 стена. Оцінки 4 і 7 стенив вказують на незначні відхилення характеристик особистості від середньої. Яскрава вираженість якості пов'язана з оцінкою 1-3 і 8-10.

У результаті обробки отримані відповіді оцінюються за наступними факторами особистості:

Фактор А – «замкнутість – товариськість» («афектотимія – сизотимія»)

Фактор В – «інтелект»

Фактор С – «емоційна нестійкість – емоційна стійкість»

Фактор Е – «підпорядкованість – домінантність»

Фактор F – «стриманість – експресивність»

Фактор G – «переважання емоційності в поведінці – висока нормативність поведінки»

Фактор H – «боязливість – сміливість»

Фактор I – «жорсткість – чутливість»

Фактор L – «довірливість – підозрілість»

Фактор M – «практичність – мрійливість»

Фактор N – «прямолінійність – дипломатичність»

Фактор O – «впевненість у собі – тривожність» («гіпертимія – гіпотимія»)

Фактор Q₁ – «консерватизм – радикалізм»

Фактор Q₂ – «конформізм – нонконформізм»

Фактор Q₃ – «низький самоконтроль – високий самоконтроль»

Фактор Q₄ – «розслабленість – напруженість»

Фактор MD – «адекватність самооцінки»

Орієнтуючись на середні оцінки і результати аналізу, в якому враховується співвідношення між оцінками за факторами, можна побудувати індивідуальний графік (профіль) особистості.

Перелік відповідей, за які нараховуються бали

1. а б	18. б в	35. б в	52. а б	69. б в	86. б в	103. б в	MD
2. б в	19. а б	36. б в	53. а б	70. а б	87. б в	104. а	A(-104)
3. б	20. в	37. б	54. в	71. а	88. в	105. б	B(+104)
4. а б	21. а б	38. б в	55. а б	72. б в	89. б в		C
5. б в	22. б в	39. а б	56. а б	73. б в	90. а б		E
6. б в	23. а б	40. б в	57. а б	74. а б	91. б в		F
7. а б	24. б в	41. а б	58. б в	75. а б	92. б в		G
8. а б	25. б в	42. б в	59. а б	76. а б	93. б в		H
9. а б	26. а б	43. б в	60. а б	77. б в	94. б в		I
10. а б	27. б в	44. б в	61. б в	78. а б	95. а б		L
11. б в	28. б в	45. а б	62. а б	79. а б	96. б в		M
12. б в	29. а б	46. а б	63. а б	80. б в	97. б в		N
13. б в	30. а б	47. б в	64. а б	81. б в	98. а б		O
14. а б	31. а б	48. б в	65. б в	82. б в	99. а б		Q ₁
15. а б	32. б в	49. а б	66. а б	83. б в	100. б в		Q ₂
16. а б	33. а б	50. а б	67. б в	84. б в	101. б в		Q ₃
17. а б	34. б в	51. б в	68. а б	85. б в	102. а б		Q ₄

Таблиця переведу «сирих» балів у стени

Фактори	СТЕНИ									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Md	0-2	3	4	5	6	7	8	9	10	11-14
A	0-4	5	6	7	8	-	9	10	11	12
B	0-2	-	3	-	4	-	5	6	-	7-8
C	0-3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
E	0-1	2	3	4	5	6	7	8	9	10-12
F	0-2	-	3	4	5	6	7	8	9	10-12
G	0-3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
H	0-3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
I	0-3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
L	0-1	2	-	3	4	-	5	6	7	8-12
M	0-3	-	4	5	6	7	8	9	10	11-12
N	0-1	2	3	4	5	6	7	8	9	10-12
O	0-1	2	3	4	5	6	7	8	9	10-12
Q ₁	0-4	5	6	-	7	8	9	10	11	12
Q ₂	0-2	3	-	4	5	6	7	8	9	10-12
Q ₃	0-2	3	4	5	6	7	8	9	10	11-12
Q ₄	0-1	2	3	4	5	6-7	8	9	10	11-12

Профіль особистості

	Фактори																
	MD	A	B	C	E	F	G	H	I	L	M	N	O	Q ₁	Q ₂	Q ₃	Q ₄
Стени	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10
	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9
	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8
	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7
	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6
	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5
	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4
	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1

Інтерпретація факторів

Фактор А – «замкнутість – товариськість»

При низьких оцінках людина характеризується як некоммуніабельна, замкнена, байдужа, їй притаманна певна ригідність і зайва суворість в оцінці людей. Вона скептично

настроєна, холодна по відношенню до оточуючих, полюбляє бути на самоті, не має друзів, із якими можна бути відвертою.

При високих оцінках людина відкрита і добросердна, товариська і добродушна. Їй властива природність і невимушеність у поведінці, уважність, доброта, добросердечність у стосунках. Вона охоче працює з людьми, активна в усуненні конфліктів, довірлива, не боїться критики, переживає яскраві емоції, жваво відгукується на будь-які події.

Фактор орієнтований на вимір комунікабельності людини в малих групах.

Фактор В – «інтелект»

При низьких оцінках людині властиві конкретність і деяка ригідність мислення, може мати місце емоційна дезорганізація мислення.

При високих оцінках спостерігається абстрактність мислення, кмітливість, людина швидко навчається. Існує деякий зв'язок із рівнем вербальної культури та ерудицією.

Фактор С – «емоційна нестійкість - емоційна стійкість»

При низьких оцінках виражена низька толерантність щодо фрустрації, чутливість, мінливість інтересів, схильність до лабільності настрою, дратівливості, стомлюваності, невротичні симптоми, іпохондрія.

При високих оцінках людина витримана, працездатна, емоційно зріла, реалістично настроєна. Вона краще здатна підкорятися вимогам групи, характеризується сталістю інтересів. У неї відсутнє нервово стомлення. У крайніх випадках може мати місце емоційна ригідність і нечутливість.

Цей фактор пов'язаний із силою нервової системи, лабільністю і переважанням процесу гальмування.

Фактор Е – «підпорядкованість – домінантність»

При низьких оцінках людина сором'язлива, схильна поступатися дорогою іншим. Вона часто виявляється залежною, бере провину на себе, тривожиться про можливі свої похибки. Їй властива тактовність, шанобливість, покірність до повної пасивності.

При високих оцінках людина владна, незалежна, самовпевнена, вперта до агресивності. Вона незалежна у судженнях і поведінці, свій образ мислення схильна вважати законом для себе й оточуючих. У конфліктах звинувачує інших, не визнає влади і тиску зі сторони, віддає перевагу авторитарному стилю керівництва, але і бореться за більш високий статус; конфліктна, норовлива.

Фактор F – «стриманість – експресивність»

При низьких оцінках людина характеризується розсудливістю, обережністю, розважливістю, мовчазністю. Схильна все ускладнювати, їй властива деяка занепокоєність, песимістичність у сприйнятті дійсності. Тривожиться за майбутнє, очікує невдач. Оточуючим вона здається нудною, млявою і надміру манірною.

При високих оцінках людина життєрадісна, імпульсивна, безтурботна, весела, говірка, жвава. Енергійна, соціальні контакти для неї емоційно значимі. Вона експансивна, відверта у стосунках із людьми. Емоційність, динамічність спілкування призводять до того, що вона часто стає лідером та ентузіастом групової діяльності, вірить у удачу.

Оцінка за цим фактором відбиває емоційну забарвленість і динамічність спілкування.

Фактор G – «переважання емоційності в поведінці - висока нормативність поведінки»

При низьких оцінках людина схильна до мінливості, підпадає під вплив випадку й обставин. Не робить зусиль для дотримання групових вимог і норм. Вона характеризується безпринципністю, неорганізованістю, безвідповідальністю, гнучкими установками щодо соціальних норм. Свобода від впливу норм може призводити до антисоціальної поведінки.

При високих оцінках спостерігається усвідомлене дотримання норм і правил поведінки, наполегливість у досягненні цілей, точність, відповідальність, ділова спрямованість.

Цей фактор визначає, якою мірою різні норми та заборони регулюють поведінку і відносини людини.

Фактор Н – «боязливість – сміливість»

При низьких оцінках людина сором'язлива, невпевнена у своїх силах, стримана, несмілива, вважає за краще перебувати в тіні. Віддає перевагу одному-двом друзям, ніж великому товариству. Вирізняється підвищеною чутливістю до погрози.

При високих оцінках людині властива соціальна сміливість, активність, готовність мати справу з незнайомими обставинами і людьми. Вона схильна до ризику, тримається вільно, розкуто.

Цей фактор визначає реактивність на погрозу в соціальних ситуаціях і визначає ступінь активності в соціальних контактах.

Фактор І – «жорсткість – чутливість»

При низьких оцінках людині властива мужність, самовпевненість, безпристрасність, реалістичність суджень, практичність, деяка жорсткість, суворість, черствість щодо оточуючих.

При високих оцінках спостерігається м'якість, залежність, прагнення до заступництва, схильність до романтизму, артистичність натури, жіночність, художність у сприйнятті світу. Можна говорити про розвиток здатності до емпатії, співчуття, співпереживання і розуміння інших людей.

Фактор L – «довірливість – підозрілість»

При низьких оцінках людина характеризується відвертістю, довірливістю, доброзичливістю по відношенню до інших людей, толерантністю, товариськістю, людина вільна від заздрощів, легко ладнає з людьми і добре працює в колективі.

При високих оцінках людина ревнива, заздрісна, характеризується підозрілістю, їй властива зарозумілість. Її інтереси звернені на саму себе, вона, як правило, обережна у вчинках, егоцентрична.

На загал цей фактор свідчить про емоційне ставлення до людей.

Фактор М – «практичність – мрійливість»

При низьких оцінках людина практична, сумлінна. Орієнтується на зовнішню реальність і підкоряється узвичаєним нормам, їй властива деяка обмеженість і зайва пильність до дрібниць.

При високій оцінці можна говорити про розвинену увагу, орієнтовану на свій внутрішній світ, високий творчий потенціал людини.

Фактор N – «прямолінійність – дипломатичність»

При низьких оцінках людині властива прямолінійність, наївність, природність, безпосередність поведінки.

При високих оцінках людина характеризується розважливістю, проникливістю, розумним і сентиментальним підходом до подій і оточуючих людей.

Фактор О – «впевненість у собі – тривожність»

При низьких оцінках людина холоднокровна, спокійна, впевнена у собі.

При високих оцінках людині властива тривожність, депресивність, вразливість, вразливість.

Фактор Q₁ – «консерватизм – радикалізм»

При низьких оцінках людина характеризується консервативністю, усталеністю стосовно традиційних труднощів, вона знає, у що повинна вірити, і, незважаючи на неслухняність деяких своїх принципів, не шукає нових, із сумнівом ставиться до нових ідей, схильна до моралізації і повчань. Вона опирається змінам і не зважає на аналітичні й інтелектуальні аргументи.

При високих оцінках людина критично настроєна, характеризується наявністю інтелектуальних інтересів, аналітичністю мислення, прагне бути добре поінформованою. Більш схильна до експериментування, спокійно сприймає нові, нетрадиційні погляди і зміни, не довіряє авторитетам, на віру нічого не приймає.

Фактор Q₂ – «конформізм – нонконформізм»

При низьких оцінках людина залежна від групи, громадської думки, віддає перевагу і працювати, і приймати рішення разом з іншими людьми, орієнтується на соціальне схвалення. При цьому їй найчастіше бракує ініціативи у прийнятті рішень.

При високій оцінці людина віддає перевагу власним рішенням, незалежна, йде по обраному нею самою шляху, сама приймає рішення і діє, проте вона не завжди домінуюча, тобто, маючи власну думку, не прагне нав'язати її оточуючим. Не можна сказати, що вона не любить людей, вона просто не потребує їхнього схвалення і підтримки.

Фактор Q₃ – «низький самоконтроль - високий самоконтроль»

При низьких оцінках спостерігається недисциплінованість, внутрішня конфліктність уявлень про себе, людина не орієнтована на виконання соціальних вимог.

При високих оцінках – розвинений самоконтроль, точність виконання соціальних вимог. Людина контролює свої емоції і поведінку, доводить усі справи до кінця. Їй властиві цілеспрямованість й особистісна інтегрованість.

На відміну від соціальної нормативності поведінки (фактор G), цей фактор вимірює рівень внутрішнього контролю поведінки.

Фактор Q₄ – «розслабленість – напруженість»

При низьких оцінках людині властива розслабленість, млявість, спокійність, низька мотивація, лінощі, надлишкова задоволеність і незворушність.

Висока оцінка свідчить про напруженість, фрустрацію, наявність збудження і занепокоєння. Стан фрустрації, в якому людина перебуває, є результатом підвищеної мотивації. Їй властива незадоволеність прагнень.

Фактор MD – «адекватність самооцінки»

Чим вища оцінка по цьому фактору, тим більшою мірою людині властиво завищувати свої можливості і переоцінювати себе.

На основі якісного та кількісного аналізу змісту особистісних факторів і їх взаємозв'язків можуть бути виділені такі блоки факторів:

1. Інтелектуальні особливості: фактори **B, M, Q₁**.
2. Емоційно-вольові особливості: фактори **C, G, I, O, Q₃, Q₄**.
3. Комунікативні властивості й особливості міжособистісної взаємодії: фактори **A, H, F, E, Q₂, N, L**.

Діагностичні можливості та обмеження

Діагностичні можливості

Методика багатфакторного вивчення особистості Р. Кеттелла дозволяє виявити індивідуально-психологічні особливості особистості, її диспозиційні характеристики. За допомогою цієї методики можна достатньо широко охопити особистісну сферу.

Структура факторів опитувальника у кожній окремій людині відображає ймовірнісну модель індивідуально-психологічних властивостей її особистості, яка при накладанні на групову модель тієї вибірки, до якої належить людина, демонструє індивідуальну своєрідність конкретної особистості і дозволяє з певною долею вірогідності прогнозувати реальну поведінку в певних життєвих ситуаціях.

Також за допомогою цієї методики можна з'ясувати деякі аспекти особистісних проблем, до певної міри знаходити корекційні механізми для вирішення особистісних проблем, внутрішні ресурси для компенсації тих якостей, відсутність яких утруднює процес адаптації та соціальної (навчальної, професійної) інтеграції.

Дана методика може застосовуватися як у групі, так і індивідуально, як у блоці з іншими методиками, так і самостійно. Для якісної і прогностичної інтерпретації досліднику потрібен певний досвід роботи з методикою.

Дослідження за методикою проводиться порівняно швидко (час дослідження коливається від 20 до 50 хвилин), що робить її зручною у груповому дослідженні.

Діагностичні обмеження

Коефіцієнти надійності факторних показників для будь-якої окремо взятої форми 16 PF зазвичай низькі. Навіть для двох форм коефіцієнта надійності, що визначаються методом паралельних форм, мають значення приблизно 0,50, а методом повторного тестування через тиждень або менше – не вище 0,80.

Р. Кеттелл інтерпретував фактори еkleктично, використовуючи поняття з інших теорій особистості. Р. Кеттеллу не вдалося з'ясувати особливості взаємодії факторів у цілісній особистості, їх взаємозв'язок у регуляції поведінки людини. Тому властивості особистості, виділені ним, варто сприймати як попередні.

Для вивчення динамічних факторів – мотивів, потреб, інтересів, цінностей – необхідно застосовувати інші методи. Це необхідно враховувати при інтерпретації, тому що реалізація у поведінці особистісних рис і установок залежить від актуальних потреб і характеристик життєвої ситуації.

Вікових меж застосування форми С тесту Р. Кеттелла практично немає. Однак слід здійснювати деякі вікові коригування, що стосуються основних особистісних факторів тесту. Зокрема, зазначається, що з віком інтелектуальні показники за фактором В знижуються, що підтверджено дослідженнями вітчизняних вчених (А. М. Капустіна, В. А. Чикер).

Незважаючи на можливість самостійного використання методики, коефіцієнт передбачуваності і самої діагностики психологічних та професійних властивостей особистості збільшиться і стане більш точним, якщо буде реалізований комплексний підхід до вивчення особистості, який дозволяє краще використовувати, по-перше, її діагностичне призначення, по-друге, її прогностичне значення і, по-третє, дозволяє її використовувати при психологічному описі особистості, що включає не тільки опис, а й аналіз різноманітних властивостей в їхній індивідуальній своєрідності, взаємозв'язку, взаємообумовленості і генезі. Під комплексним підходом розуміється врахування конкретного виду діяльності і соціальних факторів.

Р. Кеттелл вказував на можливість мотиваційних викривлень відповідей (наголошуючи на мотиваційній лабільності тесту), на вплив на результати дослідження різного ступеня самопізнання індивіда та індивідуальні відмінності у сприйманні вербально визначеної стимульної ситуації.

Проте навіть за умови правильності й об'єктивності відповідей існують методологічні слабкості опитувальника:

1. Наперед визначена позиція дослідника, який виділяє саме ті ознаки, які вважає значимими, що несуть на собі історичний, соціальний, культурний відбиток.
2. Постійна можливість суб'єктивного викривлення смислу питання, відсутність шкали або точки відліку (тому одні досліджувані перебільшують у собі певні якості, інші – применшують).

За оцінкою окремих дослідників, всі ці моменти можуть вносити неточності в результати дослідження і можуть бути нівельовані тільки при масовості матеріалу, а це означає, що методика не може бути самостійною для оцінки власне індивідуальних випадків, для чого власне створювалася. У роботі з даною методикою можна виділити загальні для групи фактори, але спроби побудувати з цих факторів типотворюючу структуру індивіда не виправдовуються, тому що виникає суперечність між усередненою статистикою і спрямованістю на тип.

6.2. ПРИКЛАД ВИКОНАННЯ ПРОФЕСІЙНО-ОРІЄНТОВАНОГО ЗАВДАННЯ З КУРСУ «ДИФЕРЕНЦІЙНА ПСИХОЛОГІЯ»

Завдання 1.

Клієнтський запит

До Вас звернувся директор типографії: «Не можу збагнути, чому одні працівники працюють нормально, а інші допускають помилки під час набору тексту та його форматування? Останнього разу ми взагалі втратили одного з постійних клієнтів, тому що надрукували з помилками його візитівки. Допоможіть нам розібратися, чому мої працівники працюють по-різному і що можна зробити в цій ситуації?».

Обов'язкова програма при виконанні завдання

1. *Визначте типологічні відмінностей працівників типографії, які можуть впливати на виникнення великої кількості помилок.*
2. *У ході роботи користуйтеся методикою експрес-діагностики властивостей нервової системи за психомоторними показниками Є. П. Ільїна.*
3. *Встановіть, яким чином тип нервової системи може впливати на продуктивність та ефективність монотонної праці. Змоделюйте результати дослідження діяльності працівників з різним типом нервової системи впродовж робочого тижня.*
4. *Висновки за результатами дослідження представте у формі консультативної бесіди з директором типографії.*

ХІД РОБОТИ НАД ПРОФЕСІЙНО-ОРІЄНТОВАНИМ ЗАВДАННЯМ

I. ЕТАП ПЕРВИННОГО АНАЛІЗУ ПРОБЛЕМИ

1.1. Категоріально-термінологічне довшачення проблеми, з якою звернулися до психолога

Психолог (П.): Отже, Вас турбує те, що не всі працівники демонструють однакову ефективність праці.

Директор типографії (Д.): Такі проблеми, звісно, не можуть лишати мене байдужим. По-перше, це призводить до серйозних проблем, а по-друге, створює прецедент для несправедливої оплати праці. А для мене це принципове питання. Мені доводиться однаково платити і тим, хто добре працює, і тим, хто постійно допускає помилки, є неухажним. А бізнес так не робиться.

П.: Чому б Вам не створити таку систему роботи, за якої працівники отримували б зарплатню відповідно до реальних результатів праці?

Д.: Я поки що намагаюся уникати з'ясування стосунків і пліткарства у колективі. Це може призвести до спроб окремих працівників свідомо завдати комусь шкоду. У мене вже навіть виникають такі підозри, що ці помилки не випадкові... Спочатку я хочу зрозуміти об'єктивні причини того, чому результати роботи моїх працівників так сильно різняться, а потім вдаватимемось до певних заходів.

П.: Я можу окреслити коло таких причин. Насамперед, варто з'ясувати рівень психофізіологічної готовності працівників до виконання такої діяльності, тобто наскільки вони здатні витримувати робочі навантаження, наскільки стійкі до монотонії (до стану загальмованості під час виконання одноманітної роботи). Фактично вже на цьому етапі можна визначити об'єктивні підстави для тих відмінностей, які спостерігаються у роботі працівників.

Д.: А потім?

П.: Потім необхідно дослідити, наскільки ця діяльність їм цікава, наскільки вони відчують реалізованість у ній. Але спочатку я з'ясував би їхню психофізіологічну готовність

до такої роботи. Це дасть можливість говорити про об'єктивні можливості виконувати таку діяльність. Тоді можна переходити до вивчення інших питань, пов'язаних із рівнем задоволеності працею, інтересами, бажаннями.

1.2. Формування реалістичних очікувань у людини, яка звернулася за допомогою, та визначення напрямків практичної роботи психолога

Д.: Якщо Ви дізнаєтеся про їхню психофізіологічну готовність до виконання типографської роботи, Ви зможете усунути виробничі проблеми?

П.: В результаті дослідження різних показників психофізіологічної готовності Ваших працівників я зможу допомогти раціональніше організувати трудовий процес.

Д.: Ми й так намагаємося дотримуватися усяких там приписів з гігієни праці. Що це нам конкретно дасть?

П.: В результаті правильної, раціональної організації трудового процесу можна усунути ті об'єктивні чинники, які зумовлюють перевтому працівників, шкідливий вплив монотонії.

Д.: А який це матиме вигляд?

П.: Ми спробуємо виробити найбільш оптимальний режим праці для «проблемних» працівників, таким чином організуємо їхні трудові операції, що вони почуватимуться більш комфортно і менше зазнаватимуть дію шкідливих сторонніх факторів.

Д.: Гарзд. Я погоджуюсь на дослідження. З мого боку можете розраховувати на повну підтримку.

Напрямок практичної роботи	Обґрунтування
Діагностична робота	Дослідження індивідуально-типологічних відмінностей працездатності працівників типографії.
Консультаційна робота	Бесіда з директором типографії за результатами дослідження індивідуально-типологічних відмінностей його працівників.

II. ПЛАНОВО-ПІДГОТОВЧИЙ ЕТАП

2.1. Аналіз власного досвіду виконання подібних завдань при вивченні навчальних дисциплін та проходженні практик

Дисципліна	Модуль	Тема	Зміст питань
Диференційна психологія	Вплив біопсихічних факторів на розвиток індивідуальності	Диференційно-психологічні аспекти темпераменту	Типологія темпераменту. Властивості нервової системи як передумова темпераменту. Сила нервової системи. Рухливість-інертність і лабільність нервових процесів. Баланс нервових процесів. Спостереження й опитування при дослідженні властивостей нервової системи. Шляхи підвищення надійності діагностики типологічних особливостей проявів властивостей нервової системи.
	Вплив соціокультурних факторів на розвиток індивідуальності	Диференційно-психологічні аспекти професійної діяльності	Диференційно-психофізіологічні аспекти становлення професіонала. Монотонна діяльність і типологічні особливості. Стилі професійної діяльності.

Дисципліна	Модуль	Тема	Зміст питань
Психологія праці	Психологія професійної діяльності	Психологія професійної придатності	Поняття професійної придатності. Індивідуально-психологічні фактори придатності до професії. Методи визначення професійної придатності. Динаміка професійної придатності.
	Методологічні основи психології праці	Методи психології праці	Неекспериментальні методи. Спостереження: безпосереднє та самоспостереження.
	Психофізіологічні і особливості трудової діяльності	Працездатність людини та закономірності її динаміки	Оцінка і динаміка працездатності спеціалістів. Критерії оцінки працездатності. Психологічні стани, які зумовлюють працездатність. Фактори і закономірності зміни працездатності. Організація контролю та прогноз працездатності спеціалістів.
		Фізіологічні реакції організму людини на трудові навантаження та умови праці	Стомлення та перевтомлення. Нервово-психічна напруга. Депривація та монотонія. Вплив умов фізичного середовища на психічний стан людини під час роботи.

Назва практики	Зміст завдань
Психодіагностична практика (VII семестр)	Діагностика психічних станів: – методика діагностики рівня невротизації Л. І. Вассермана; – експериментально-психологічна методика вивчення фрустраційних реакцій С. Розенцвейга; – методика експрес-діагностики властивостей нервової системи за психомоторними показниками Є. П. Ільїна; – методика експрес-діагностики рівня психоемоційної напруги О. С. Копіна, К. О. Сулова, Е. В. Заїкіна.

2.2. Підбір та аналіз літератури та формулювання припущень про причини виникнення проблеми

Бібліографічний опис джерела	Основні ідеї та тези, що стосуються проблеми
Навчально-методична та довідкова література	
Гуревич К. М. Дифференциальная психология и психодиагностика. Избранные труды. – СПб.: Питер, 2008. – 336 с.	Психофізіологічні основи професійної придатності. Аналізуються професійна придатність та основні властивості нервової системи, залежність індивідуальних досягнень від динамічних особливостей

Бібліографічний опис джерела	Основні ідеї та тези, що стосуються проблеми
	психічної діяльності і поведінки.
<p>Ильин Е. П. Дифференциальная психофизиология. – СПб: Питер, 2001. – 464 с. (Часть 2. Темперамент и типологические особенности проявления свойств нервной системы. Характеристика отдельных свойств нервной системы. С. 115-135. Часть 4. Дифференциальная психофизиология профессиональной, учебной и спортивной деятельности. Успешность профессиональной деятельности и свойства нервной системы и темперамента. С. 187-211).</p>	<p>Аналізуються відмінності у поняттях «індивід», «індивідуальність» та «особистість».</p> <p>Особливості різних концепцій темпераменту: гуморальна та конституційна концепції темпераменту. Акцентовані темпераменти (К. Леонгард). Психічні властивості, що складають структуру темпераменту. Фізіологічні механізми прояву деяких властивостей нервової системи: сили, рухливості, лабільності, балансу нервових процесів.</p> <p>Сила нервових процесів є показником реактивності та витривалості нервової системи. Аналізується проблема вимірювання сили нервових процесів.</p> <p>У суб'єктів зі слабкою нервовою системою рівень активації у стані спокою вищий, ніж в осіб з сильною нервовою системою. Отже, їм потрібен менший подразник для психічної активації. Проте, почавши реагувати раніше, у суб'єктів зі слабкою нервовою системою раніше відбувається зниження ефекту реагування, ніж в осіб з сильною нервовою системою. Відповідно, суб'єкти зі слабкою нервовою системою виснажуються швидше.</p> <p>Типологічні особливості працівників не пов'язані із задоволеністю працею, також нема потреби спеціально відбирати працівників, оскільки вони формують індивідуальний стиль діяльності, який може передбачати компенсацію певних «недоліків» типології.</p>
<p>Ильин Е. П. Методики изучения соотношения первой и второй сигнальных систем // Е. П. Ильин. Дифференциальная психофизиология. – СПб.: Питер, 2001. – С. 368-373.</p>	<p>Методика вимірює типологічні відмінності людей, зокрема, силу нервової системи.</p> <p>Сила нервових процесів є показником працездатності нервових клітин і нервової системи в цілому. Сильна нервова система витримує більше за величиною і триваліше навантаження, ніж слабка нервова система.</p> <p>Розуміння типологічних особливостей досліджуваного чи групи досліджуваних дозволяє виявляти типологічні і стильові відмінності, прогнозувати психофізіологічні особливості діяльності суб'єкта: витривалість, стійкість до монотонії, до нервово-психологічної напруги, а відтак</p>

Бібліографічний опис джерела	Основні ідеї та тези, що стосуються проблеми
	може бути інформативною при дослідженні причин виникнення великої кількості помилок, підвищеної втомлюваності, нервових зривів за певних умов діяльності.
<p>Психология труда: учеб. для студентов вузов, обучающихся по специальности 031000 «Педагогика и психология» / под ред. проф. А. В. Карпова. – М.: Изд-во ВЛАДОС-ПРЕСС, 2005. – 350 с. (Глава 2. Психология профессиональной деятельности. С. 98-111. Глава 3. Психология субъекта профессиональной деятельности. С. 196-211.)</p>	<p>Основні фізіологічні характеристики трудової діяльності: оцінка важкості та напруженості праці. Класифікація і види трудової діяльності: форми праці, що вимагають м'язової активності, форми механічної праці, форми праці, пов'язані з напівавтоматичним і автоматичним виробництвом, форми інтелектуальної праці. Наводяться методи оцінки важкості і напруженості праці. Вивчення ступеня напруженості уваги, напруженість аналізаторних функцій, ступінь емоційної та інтелектуальної напруженості, монотонність праці, ступінь навантаження на пам'ять. Ознаки монотонної праці: висока частота повторень трудових дій, нетривалий часовий цикл виконуваних операцій, малоелементний кількісний склад операцій, структура одноманітності трудових дій, простота трудових дій. Наводиться класифікація функціональних станів.</p>
<p>Корольчук М. С. Психофізіологія діяльності. Підручник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Ельга, Ніка-Центр, 2004. – С. 38-42.</p>	<p>Симптоми монотонії: психологічні (почуття стомлення, апатії, сонливості та отупіння), фізіологічні (погіршення ритму серцевих скорочень, зниження артеріального тиску, зниження м'язового тону) та виробничі (коливання продуктивності праці, загальне зниження процесу, зменшення здатності переключатися та реагувати на сигнали навколишніх робочих обставин).</p>
Фахова періодична література	
<p>Асеев В. Г. Проблема монотонности в исследованиях зарубежных авторов // Вопросы психологии. – 1975. – № 1. – С. 163-170.</p>	<p>Методи боротьби з монотонією:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Подача оброблюваних деталей і матеріалів невеликими порціями, частинами. 2. Вибір оптимального темпу і ритму роботи. 3. Раціональний розподіл перерв на відпочинок (5-хвилинні перерви після півгодинної роботи). 4. Зміна видів роботи і внесення варіацій у трудовий процес. 5. Використання факторів оточуючого

Бібліографічний опис джерела	Основні ідеї та тези, що стосуються проблеми
	робочого середовища (достатнє освітлення, кольоровий інтер'єр, оптимальний температурний режим).
Белоусов В. В. Функциональная роль типа темперамента в индивидуальной и совместной деятельности людей // Вопросы психологии. – 1984. – № 4. – С. 102-106.	Обґрунтовується рівноцінність типів темпераменту в індивідуальній діяльності підвищеної складності.
Фетискин Н. П., Молодцова В. И. О значимости учёта индивидуальных различий при расстановке рабочей смены на монотонизированных производствах // Психологический журнал. – 1983. – Т. 4. – № 5. – С. 101-110.	<p>Моделювання оптимальних умов розстановки робочої зміни з метою підвищення ефективності праці, задоволеністю діяльністю, підвищення активності, покращення психічного стану, зниження втомлюваності.</p> <p>Методи дослідження: аналіз виробничої документації, продуктів діяльності, бесіда, інтерв'ю, включення спостереження, хронометраж, опитування, а також методи дослідження сили нервової системи, рухливості та врівноваженості нервових процесів за авторством В. Д. Небиліцина, К. М. Гуревича та Є. П. Ільїна.</p> <p>Висновок за результатами дослідження: зміна робочого місця з метою боротьби з монотонією є неефективною у випадку осіб, в яких слабка нервова система, інертність нервових процесів та переважання процесів гальмування, оскільки призводить до втоми та погіршення психологічного клімату у колективі; але водночас вона є ефективною для осіб із сильною нервовою системою, рухливими нервовими процесами, врівноваженістю та переважанням збудження у балансі нервових процесів.</p>
<i>Вузькоспеціалізована література</i>	
Климов Е. А. Индивидуальный стиль деятельности / Психология индивидуальных различий. Тексты / Под редакцией Ю.Б. Гиппенрейтер, В. Я. Романова. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1982. – С. 74-77.	Формальні ознаки індивідуального стилю: а) стійка система прийомів і способів діяльності; б) ця система обумовлена певними особистісними якостями; в) ця система є засобом ефективного пристосування до об'єктивних вимог.
Мерлин В.С. Психология индивидуальности / Под редакцией Е. А. Климова. – М.: Издательство «Институт практической психологии», Воронеж: НПО «МОДЭК», 1996. – 448 с.	Принципи інтегрального дослідження індивідуальності: від біохімічних особливостей організму до соціального статусу організму. Це забезпечує системний підхід до вивчення людини. Індивідуальний стиль діяльності людини залежить від типу нервової системи, від біохімічних властивостей та спрямованості особистості.

Бібліографічний опис джерела	Основні ідеї та тези, що стосуються проблеми
	Автор виділяє такі властивості темпераменту: сенситивність, реактивність та активність, темп реакцій, пластичність і ригідність, екстравертованість та інтравертованість, емоційна збудливість.
Небылицын В. Д. О структуре основных свойств нервной системы // Небылицын В. Д. Психофизиологические исследования индивидуальных различий. – М.: Издательство «Наука», 1976.–С. 111-131.	Розкриває суть поняття про баланс (врівноваженість) нервових процесів, аналізує його зв'язок з силою, рухливістю і динамічністю нервових процесів.
Небылицын В. Д. Изучение основных свойств нервной системы и их значение для психологии индивидуальных различий // Небылицын В. Д. Психофизиологические исследования индивидуальных различий. – М.: Издательство «Наука», 1976. – С. 132-144.	Властивості нервової системи мало піддаються змінам під впливом умов зовнішнього середовища та виховання, за винятком раннього онтогенезу. Проте форма поведінки залежить від умов життя. Автор пропонує ввести для аналізу ще одну властивість нервових процесів – швидкість та легкість, з якою нервова система генерує процеси збудження та гальмування.
Теплов Б. М. Итоги и перспективы исследования типологических свойств нервной системы человека // Теплов Б. М. Проблемы индивидуальных различий. – М.: Издательство Академии Педагогических наук РСФСР, 1961. – С. 509-535.	«Сильна нервова система характеризується яскравим процесом явища «закону сили» в межах не тільки дуже сильних подразників звичайної інтенсивності, тоді як при слабкій нервовій системі в діапазоні тих же інтенсивностей «закон сили» виявляється слабо». «Сила нервової системи характеризується опірністю до гальмівної дії подразників...» Подразники слабкої і середньої інтенсивності у сильній нервовій системі більше концентруються, ніж у слабкій. Сила нервової системи характеризується збереженням концентрації процесу збудження при переході до «дуже сильних» подразників. «...залежність між силою і чутливістю зворотна: сильна нервова система характеризується низькою чутливістю, слабка нервова система – високою чутливістю».
Теплов Б. М. Некоторые вопросы изучения общих типов высшей нервной деятельности человека и животных // Теплов Б. М. Проблемы индивидуальных различий. – М.: Издательство Академии Педагогических наук РСФСР, 1961. – С. 347-508.	«Слабкість нервової системи... характеризується низькою межею працездатності, тобто властивістю розвивати запорогове гальмування при тривалій (або часто повторюваній) дії подразників будь-якої інтенсивності або при порівняно нетривалій дії дуже сильних подразників». «...слабкість нервової системи є наслідком її

Бібліографічний опис джерела	Основні ідеї та тези, що стосуються проблеми
	<p>високої реактивності, чутливості». «...чим вища реактивність, збудливість коркових клітин, тим нижча межа її працездатності». «...слабка нервова система – це нервова система високої чутливості».</p>
<p>Теплов Б. М. Современное состояние вопроса о типах высшей нервной деятельности человека и методика её определения / Психология индивидуальных различий. Тексты / Под редакцией Ю. Б. Гиппенрейтер, В. Я. Романова. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1982. – С. 24-31.</p>	<p>Відсутня однозначна залежність між типом як поєднанням властивостей нервової системи і типом як характерною «картиною» поведінки, тобто темпераментом. Проте особливості властивостей нервової системи утворюють підґрунтя, на якому легше формується певна форма поведінки. Структура властивостей нервової системи: 1) сила (витривалість); 2) динамічність (легкість генерації нервового процесу); 3) рухливість (швидкість переробки подразників); 4) лабільність (швидкість виникнення і припинення нервового процесу). Проаналізовані експериментальні методи для вивчення властивостей нервової системи.</p>
<p>Теплов Б. М. Типологические свойства нервной системы и их значение для психологии / Психология индивидуальных различий. Тексты / Под редакцией Ю. Б. Гиппенрейтер, В. Я. Романова. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1982. – С. 32-38.</p>	<p>Слабка нервова система – нервова система малої працездатності, проте високої чутливості. Незалежність особистісних характеристик від домінування певних властивостей нервової системи.</p>
Internet-джерела	
<p>Конспект лекцій по дифференциальной психологии Б. И. Цуканова: www.psychologist.net/difpsy</p>	<p>Проаналізовані особливості прояву індивідуальних відмінностей.</p>

Припущення щодо причин виникнення проблеми. Однією з найбільш імовірних причин виникнення великої кількості виробничих помилок працівників типографії можуть бути їх типологічні відмінності, що по-різному впливають на функціональний стан працівників та рівень їхньої працездатності. Зокрема, типологічні відмінності можуть впливати на передчасне виникнення стану стомлення і монотонії працівників, що спричинює велику кількість виробничих помилок. Отже, основне завдання психологічної допомоги – діагностика типологічних відмінностей працівників, які допускають велику і незначну кількість помилок.

2.3. Консультація з фахівцями

Потреби у консультації з фахівцями немає. Проте є необхідність отримати додаткову інформацію щодо окремих аспектів проблеми від менеджера по персоналу (або заступника директора типографії) та коректора видавництва.

Фахівець	Обґрунтування необхідності бесіди	Перелік питань
Менеджер по персоналу	Менеджер по персоналу обізнаний щодо питань	- Який графік роботи працівників типографії?

Фахівець	Обґрунтування необхідності бесіди	Перелік питань
	професійно важливих якостей, якими повинен володіти працівник типографії, а також обізнаний зі специфікою роботи у типографії	<ul style="list-style-type: none"> - Який обсяг роботи повинен виконувати працівник за робочу зміну? - Якими знаннями та вміннями повинен володіти працівник типографії? - Якими психічними та особистісними особливостями вирізняються працівники, що часто допускають помилки? - Які заходи вживалися для вирішення проблеми?
Коректор видавництва	Коректор видавництва обізнаний із характером помилок працівників.	<ul style="list-style-type: none"> - Які характерні помилки працівників? - Які існують закономірності у помилках працівників під час набору текстів та форматування? - Працівники повторюють помилки чи щоразу допускають новий тип помилок?

2.4. Складання розгорнутого плану виконання завдання, підбір методів та аналіз ресурсів

Етап роботи	Методи та процедури	Необхідні ресурси
Вивчення психологічних та психофізіологічних вимог до основних типографських професій.	Вивчення типографських професій за документами. Спостереження за працівниками.	<i>Тривалість дослідження:</i> 2 робочих дні (16 годин). <i>Необхідні ресурси:</i> професіограми та психограми типографських професій, посадові обов'язки; відеокамера; фотографія робочого місця.
Дослідження індивідуальних типологічних відмінностей працівників типографії.	Проведення та обробка результатів методики експрес-діагностики властивостей нервової системи за психомоторними показниками Є. П. Ільїна (теппінг-тест) з працівниками типографії. Визначення типу нервової системи і побудова за результатами дослідження кривих зміни максимального темпу рухів на графіках. Вивчення кількісних та якісних критеріїв сили нервової системи.	<i>Тривалість дослідження та обробка результатів:</i> 2 години. <i>Необхідні ресурси:</i> аркуші паперу (203 x 283), розкреслені на шість квадратів, які розташовані у два ряди; індивідуальні графіки показників сили нервової системи за результатами дослідження.
Порівняння результатів дослідження працівників, які допускають велику і незначну кількість помилок під час набору тексту та його форматування.	Встановлення типологічних відмінностей працівників, які допускають велику і незначну кількість помилок.	<i>Тривалість дослідження:</i> 2 години. <i>Необхідні ресурси:</i> зведена таблиця за результатами дослідження.

Етап роботи	Методи та процедури	Необхідні ресурси
Вивчення динаміки продуктивності роботи працівників типографії з різним типом нервової системи впродовж робочого тижня.	Систематичне невиключене спостереження за професійними діями працівників. Реєстрація кількісних показників виробленої продукції (кількість друкованих аркушів) та виробничих помилок працівників (виявлення за допомогою коректора) впродовж робочого тижня.	<i>Тривалість дослідження:</i> 5 робочих днів (40 годин). <i>Необхідні ресурси:</i> реєстраційний бланк спостереження за відволіканнями працівників; реєстраційний бланк вивчення динаміки працездатності працівників; відеокамера; зведена таблиця результатів дослідження.
Проведення бесіди з директором типографії за результатами дослідження типологічних відмінностей його працівників.	Індивідуальна консультативна бесіда з директором типографії.	<i>Тривалість дослідження:</i> 1 година. <i>Необхідні ресурси:</i> приміщення для проведення бесіди; графічні і табличні результати проведеного дослідження.

2.5. Передбачення проблемних моментів

Проблемні моменти	Причини виникнення	Шляхи уникнення
Фіксування виробничих помилок працівників типографії.	Недостатній розвиток навичок швидкого та якісного виявлення помилок у текстах.	Співпраця з коректором видавництва.
Фіксування відволікань під час діяльності.	Неможливість під час спостереження розподілити увагу між кількома працівниками.	Здійснення відеозйомки. Допомога менеджера по персоналу.
Нерозуміння директором типографії суті типологічних відмінностей працівників і їх впливу на продуктивність праці.	Небажання розбиратися у психофізіологічних тонкощах виробничого процесу.	Демонстрація результатів дослідження у таблицях і графіках.

2.6. Підготовка матеріалів, необхідних для виконання завдання

Матеріали, необхідні для проведення дослідження за методикою експрес-діагностики властивостей нервової системи за психомоторними показниками (теппінг-тест) Є. П. Ільїна

Інструкція, приклад розкресленого на шість квадратів аркуша паперу та інтерпретація результатів дослідження наводяться у посібнику у розділі «Базові методики до курсу «Диференційна психологія».

Матеріали, необхідні для проведення систематичного невиключеного спостереження за працівниками типографії

Протокол спостереження за відволіканнями працівників

Дні тижня	Кількість відволікань від діяльності тривалістю більше однієї хвилини
Понеділок	
Вівторок	
Середа	
Четвер	
П'ятниця	

Протокол вивчення динаміки працездатності працівників

Дні тижня	Кількість друкованих аркушів	Кількість допущених помилок
Понеділок		
Вівторок		
Середа		
Четвер		
П'ятниця		

III. ЕТАП ПРАКТИЧНОЇ РОБОТИ

3.1. Збір емпіричних даних

Таблиця 1.

Зведена таблиця за результатами проведеного дослідження

Досліджувані	Результати дослідження типологічних особливостей за методикою Є.П. Ільїна	Динаміка працездатності впродовж робочого тижня		
		Кількість друкованих аркушів	Кількість допущених помилок	Кількість відволікань тривалістю більше 1 хвилини
Працівники, що демонструють <i>незначну</i> кількість помилок				
1-ий досліджуваний	Частота рухів за відрізки часу: 0-5 сек – 37 6-10 сек – 37 11-15 сек – 38 16-20 сек – 36 21-25 сек – 36 26-30 сек – 37 Тип нервової системи: <i>середня</i> сила нервової системи	понеділок – 1,2 вівторок – 1,5 середа – 1,4 четвер – 1,3 п'ятниця – 1,2 $\Sigma = 6,6$ друкованих аркуші Висновок: <i>рівномірна</i> динаміка продуктивності праці	понеділок – 2 вівторок – 1 середа – 0 четвер – 0 п'ятниця – 1 $\Sigma = 4$ помилки Висновок: кількість помилок <i>незначна, слабо коливається</i>	понеділок – 10 вівторок – 6 середа – 8 четвер – 7 п'ятниця – 9 $\Sigma = 40$ відволікань Висновок: кількість відволікань <i>незначна, не перевищує 1 години на тиждень</i>
2-ий досліджуваний	Частота рухів за відрізки часу: 0-5 сек – 40 6-10 сек – 41 11-15 сек – 39 16-20 сек – 39 21-25 сек – 40 26-30 сек – 39 Тип нервової системи: <i>середня</i> сила нервової системи	понеділок – 1,3 вівторок – 1,3 середа – 1,2 четвер – 1,5 п'ятниця – 1,2 $\Sigma = 6,5$ друкованих аркуші Висновок: <i>рівномірна</i> динаміка продуктивності праці	понеділок – 1 вівторок – 0 середа – 1 четвер – 2 п'ятниця – 0 $\Sigma = 4$ помилки Висновок: кількість помилок <i>незначна, слабо коливається</i>	понеділок – 8 вівторок – 7 середа – 8 четвер – 6 п'ятниця – 10 $\Sigma = 39$ відволікань Висновок: кількість відволікань <i>незначна, не перевищує 1 години на тиждень</i>

3-ий досліджуваний	Частота рухів за відрізки часу: 0-5 сек – 36 6-10 сек – 34 11-15 сек – 35 16-20 сек – 34 21-25 сек – 35 26-30 сек – 34 Тип нервової системи: <i>середня сила нервової системи</i>	понеділок – 1,5 вівторок – 1,2 середа – 1,3 четвер – 1,2 п'ятниця – 1,3 $\Sigma = 6,5$ друкованих аркуші Висновок: <i>рівномірна динаміка продуктивності праці</i>	понеділок – 0 вівторок – 1 середа – 1 четвер – 0 п'ятниця – 2 $\Sigma = 4$ помилки Висновок: кількість помилок <i>незначна, слабо коливається</i>	понеділок – 10 вівторок – 8 середа – 7 четвер – 10 п'ятниця – 9 $\Sigma = 44$ відволікань Висновок: кількість відволікань <i>незначна, не перевищує 1 години на тиждень</i>
Працівники, що демонструють велику кількість помилок				
4-ий досліджуваний	Частота рухів за відрізки часу: 0-5 сек – 34 6-10 сек – 36 11-15 сек – 40 16-20 сек – 41 21-25 сек – 39 26-30 сек – 38 Тип нервової системи: <i>сильний тип нервової системи</i>	понеділок – 1,3 вівторок – 1,2 середа – 1,5 четвер – 1,5 п'ятниця – 1,6 $\Sigma = 7,1$ друкованих аркуші Висновок: <i>зростання продуктивності праці</i>	понеділок – 4 вівторок – 3 середа – 6 четвер – 7 п'ятниця – 5 $\Sigma = 25$ помилок Висновок: кількість помилок <i>велика, коливання незначні</i>	понеділок – 15 вівторок – 10 середа – 12 четвер – 16 п'ятниця – 16 $\Sigma = 69$ відволікань Висновок: кількість відволікань <i>значна, близько 3,5 годин на тиждень</i>
5-ий досліджуваний	Частота рухів за відрізки часу: 0-5 сек – 40 6-10 сек – 38 11-15 сек – 34 16-20 сек – 36 21-25 сек – 34 26-30 сек – 31 Тип нервової системи: <i>слабкий тип нервової системи</i>	понеділок – 1,6 вівторок – 1,6 середа – 1,4 четвер – 1,1 п'ятниця – 0,8 $\Sigma = 6,5$ друкованих аркуші Висновок: <i>суттєве спадання</i> продуктивності праці	понеділок – 1 вівторок – 3 середа – 3 четвер – 6 п'ятниця – 5 $\Sigma = 18$ помилок Висновок: кількість помилок <i>велика, коливання значні</i>	понеділок – 14 вівторок – 16 середа – 18 четвер – 16 п'ятниця – 18 $\Sigma = 82$ відволікань Висновок: кількість відволікань <i>значна, близько 5 годин на тиждень</i>
6-ий досліджуваний	Частота рухів за відрізки часу: 0-5 сек – 39 6-10 сек – 39 11-15 сек – 35 16-20 сек – 36 21-25 сек – 33 26-30 сек – 33 Тип нервової системи: <i>слабкий тип нервової системи</i>	понеділок – 1,4 вівторок – 1,3 середа – 1,1 четвер – 1,0 п'ятниця – 0,8 $\Sigma = 5,6$ друкованих аркуші Висновок: <i>суттєве спадання</i> продуктивності праці	понеділок – 0 вівторок – 3 середа – 5 четвер – 6 п'ятниця – 6 $\Sigma = 20$ помилок Висновок: кількість помилок <i>велика, коливання значні</i>	понеділок – 16 вівторок – 14 середа – 13 четвер – 15 п'ятниця – 17 $\Sigma = 75$ відволікань Висновок: кількість відволікань <i>значна, близько 4,5 години на тиждень</i>

3.2. Аналіз та інтерпретація отриманих даних

У дослідженні брали участь 6 працівників, які мають відношення до набору текстів та їх редагування. З них троє демонструють незначну кількість помилок (1-ий, 2-ий і 3-ий досліджувані), інші троє допускають велику кількість виробничих помилок (4-ий, 5-ий і 6-ий досліджувані). За результатами дослідження, працівники, які допускають незначну кількість помилок, мають середню силу нервової системи; працівники, які допускають велику кількість помилок мають відповідно сильний (4-ий досліджуваний) і слабкий (5-ий і 6-ий досліджуваний) тип нервової системи.

Для досліджуваних з *середньою* силою нервової системи притаманна рівномірна динаміка продуктивності праці, вони допускають незначну кількість виробничих помилок (по 4), причому з незначними їх коливаннями впродовж робочого тижня. Кількість друкованих аркушів за тиждень у них становить від 6,5 до 6,6, що відповідає встановленим у типографії нормам. Важливо також вказати, що загальна кількість відволікань цих працівників порівняно невисока (не перевищує однієї години на тиждень).

4-ий досліджуваний має *сильну* нервову систему. Впродовж робочого тижня він демонструє істотне зростання продуктивності праці, однак допускає велику кількість помилок з їх незначними коливаннями (25 помилок упродовж тижня). Водночас досліджуваний має найвищий рівень продуктивності праці – 7,1 друкованих аркуша. Слід також відзначити, що таку результативність праці він демонструє на фоні частих відволікань (69 впродовж тижня).

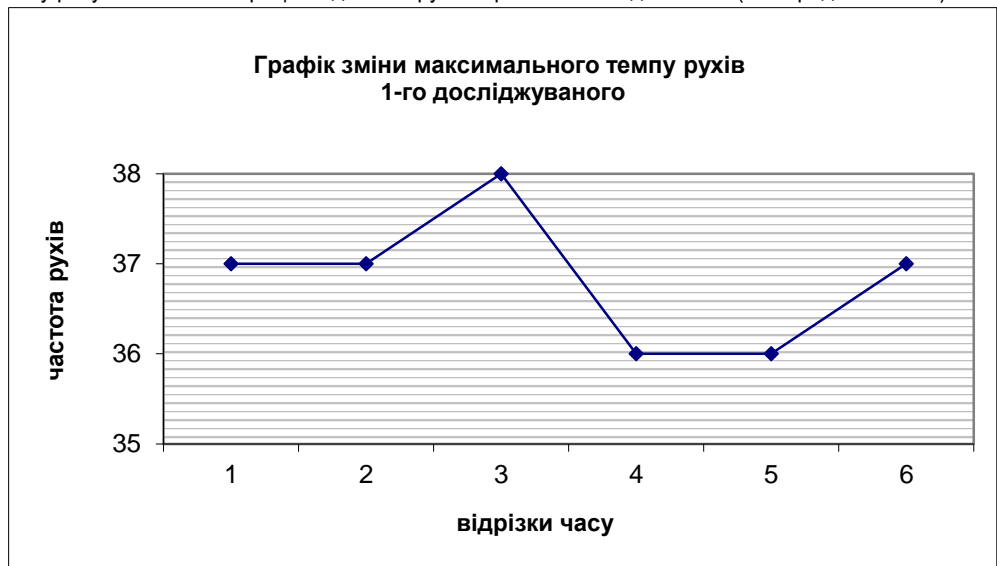

Рис. 1. Приклад графіку зміни максимального темпу рухів досліджуваного з середньою силою нервової системи

5-ий і 6-ий досліджувані мають *слабку* нервову систему. Для них притаманне спадання продуктивності праці і значне коливання численних помилок упродовж робочого тижня. Рівень продуктивності праці нижче середнього – 6,5 і 5,6 друкованих аркуша. Кількість помилок висока – 18 і 20. При цьому вони демонструють найбільшу кількість відволікань (82 та 75), що сумарно складають біля 5 годин на тиждень для кожного.

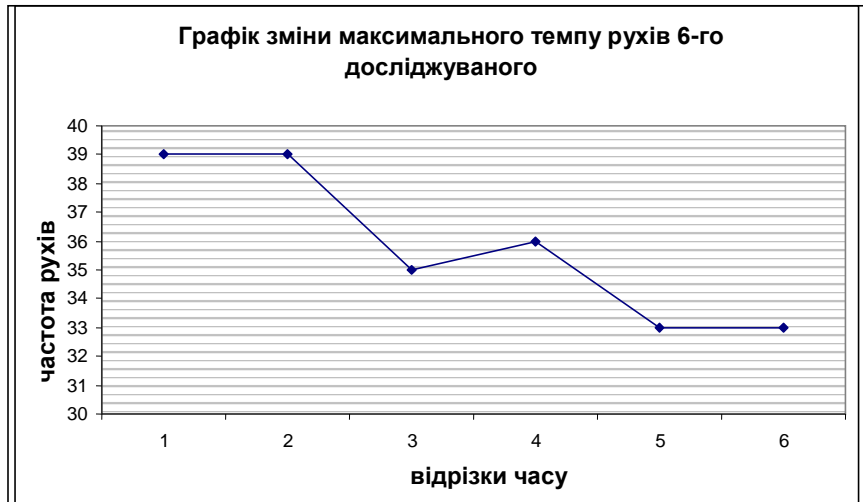

Рис. 2. Приклад графіку зміни максимального темпу рухів досліджуваного зі слабким типом нервової системи

Можна зробити висновок, що досліджувані з *середньою* силою нервової системи демонструють достатній рівень продуктивності праці (за нормативними показниками) і при цьому допускають незначну кількість помилок. Такі результати можна пояснити порівняно незначною чутливістю до виникнення стану монотонії і середнім рівнем виснажливості. Іншими словами, вони показують оптимальні показники монотоностійкості і стійкості до втоми, що дозволяє їм наприкінці робочого тижня демонструвати продуктивність праці приблизно на тому ж рівні, що й на початку. Порівняно невисока кількість відволікань також свідчить про те, що їм не потрібно багато додаткового часу для відновлення сил.

Досліджуваний із *сильною* нервовою системою демонструє високий рівень продуктивності праці, однак такий результат має високу собівартість, адже допускає велику кількість помилок (вшестеро більшу за працівників із середньою силою нервових процесів). Причому кількість помилок зростає під кінець тижня. Це можна пояснити тим, що досліджуваний є чутливим до виникнення стану монотонії. Цим також можна пояснити той факт, що йому необхідний додатковий відпочинок, який протягом робочого тижня становить 3,5 години.

Досліджувані зі *слабкою* нервовою системою демонструють достатній рівень продуктивності праці. Проте кількість помилок при цьому велика і зростає під кінець тижня, що можна пояснити зростанням втомленості працівників. Вони додатково витрачають до 5 годин на відновлення сил.

Таким чином, велику кількість помилок трьох працівників можна пояснити їх індивідуальним стилем діяльності, в основі якого лежать такі типологічні відмінності, які є чутливими до стомлення і стану монотонії.

IV. ЗВІТНО-ПІДСУМКОВИЙ ЕТАП

4.1. Представлення результатів людині, яка звернулася із запитом

Ситуація консультативної бесіди з директором типографії за результатами дослідження.

П: Два тижні тому Ви звернулися до мене з питанням щодо причин значної кількості помилок окремих працівників. Впродовж цього часу я спостерігав за працівниками. У Вашому колективі напрочуд тепла і дружня атмосфера.

Д: Дякую. Ми витратили чимало сил для створення належного психологічного клімату.

П.: Якщо Ви настільки уважні до загальних організаційних питань, гадаю, Вам простіше буде вирішити ті виробничі труднощі, які виникли.

Д.: У чому ж, на Ваш погляд, суть проблеми?

П.: Очевидно, суть її в тому, що досягаючи необхідного рівня результативності праці, Ваші працівники, образно кажучи, платять різну ціну за результат. Одні працівники майже не відчувають втоми, їм легко вдається бути зосередженими на своїй роботі впродовж тривалого часу. Іншим доводиться частіше відволікатися, щоб із новими силами продовжувати працювати. Причому саме ці працівники допускають найбільшу кількість помилок.

Д.: Ви хочете сказати, що вони не є професіоналами?

П.: Скоріше, вони дотримуються нераціонального режиму праці.

Д.: Що Ви маєте на увазі?

П.: Справа в тім, що деякі працівники швидше за інших втомлюються, але, продовжуючи працювати на рівні з усіма, починають допускати помилки, оскільки у них відбувається наростання втоми і падає рівень зосередженості. Це призводить до того, що вони набагато частіше відволікаються.

Д.: Набагато – це скільки?

П.: Приблизно у чотири-п'ять разів. Але примітно, що продуктивність праці при цьому у них залишається в межах норми.

Д.: То що з ними накажете робити? Звільнити чи що?

П.: Це не достатня підстава для звільнення, хоча в майбутньому можна враховувати деякі психофізіологічні показники для відбору працівників на роботу. Я помітив, що Ваші працівники часто працюють у парах, виконуючи певне замовлення. Тому я рекомендую таких працівників, які швидше за інших виснажуються, ставити в пари. У них простіше сформувати однаковий стиль роботи. Їм важко працювати з тими, хто має відмінний стиль діяльності. Для них необхідно збільшити кількість перерв, стежити за тим, щоб на початку тижня вони не викладалися на повну, не виконували завдань, які вимагають підвищеної відповідальності чи складності. Їм треба допомогти виробити оптимальний для них темп праці.

Д.: Це основна причина великої кількості помилок?

П.: Є ще одна категорія працівників, яка теж припускається помилок, однак з іншої причини. Вони не так швидко втомлюються, проте швидше потрапляють у стан монотонії, про який я казав Вам на першій зустрічі. Їхня особливість полягає в тому, що вони швидко загальмовуються, у них зникає усвідомленість того, що вони роблять і водночас їм починають важко даватися автоматизовані дії. Відбувається ніби збій у звичних діях.

Д.: А що в цій ситуації робити? (*посміхається*). Стояти і кричати їм на вухо, щоб не заснули?

П.: (*теж посміхається жарту*). Достатньо урізноманітнити інтер'єр робочого місця. У типографії він надто бідний.

Д.: А чи не буде це відволікати від виконання роботи? Ми принципово були проти того, щоб працівники не завішували типографію різноманітними плакатами, навіть виготовленими власними руками.

П.: До певної міри, це відволікатиме. Однак такі працівники, як показують результати дослідження, демонструють високі показники працездатності, а незначні відволікання, як не дивно, тільки допоможуть їм залишатися сконцентрованими. Тож працівники не випадково завішували типографію плакатами. Очевидно, інтуїтивно вони відчували, що це їм необхідно. Крім того, можна урізноманітнити їх виробничі функції, що допоможе підтримувати їхню зосередженість. Можна спланувати їхню діяльність таким чином, щоби вони чергували окремі види діяльності, переключалися на іншу роботу. Та й плакати, виготовлені власноруч, мають додати їм сил і впевненості.

Д.: Гаразд. Ваші зауваження видаються доречними. Проте як нам реалізувати Ваші рекомендації?

П.: Для Вашого менеджера я зауважив щодо тих працівників, яким потрібно збільшити кількість перерв і яким слід урізноманітнити діяльність. Він уже намітив шляхи, яким чином реалізувати таку програму змін у діяльності окремих працівників.

Д.: Дякую за допомогу. Сподіваюся, тепер наша робота стане ефективнішою.

V. ЕТАП САМОАНАЛІЗУ, ГРУПОВОЇ РЕФЛЕКСІЇ ТА САМОРОЗВИТКУ (Приклад виконання студентом)*

Підсумкова рефлексія позитивних моментів (що саме вдалося зробити, чого досягти, від чого отримати професійне задоволення)

Під час виконання професійно-орієнтованого завдання мені вдалося правильно побудувати первинну консультацію з клієнтом. Часом здавалося, що я втрачаю контроль над предметом бесіди, оскільки питання клієнта провокували на абсолютно чіткі, однозначні відповіді, та все ж вдалося втриматися в рамках професійної бесіди. За такою ж схемою відбулася консультація за результатами дослідження. Така ситуація додала мені впевненості у тому, що я справді здатен консультиувати людей.

Грунтовний аналіз наукової літератури, який мені вдалося здійснити, маючи хороші базові знання з дисциплін «Диференційна психологія» та «Психологія праці» у тій частині, де розглядалися питання психофізіологічного функціонування людини, допоміг мені правильно побудувати дослідження. Результатом цього стало те, що під час підсумкової консультації я опирався не на власні суб'єктивні думки щодо проблеми фірми, а на фактичний матеріал. На загал мене потішило, що мої знання дозволили мені помітити такий важливий нюанс: особи зі слабким типом нервової системи швидше виснажуються, ніж особи з сильним типом нервової системи, зате особи зі слабким типом нервової системи більш стійкі до стану монотонії.

Найбільше остерігався, щоби мої одногрупники не ставили «зайвих» питань щодо надійності результатів теплінг-тесту, адже цю методику я використовував вперше і не знав, чи є ці результати стійкими щодо певних умов її застосування. Проте питань мені не поставили і сподіваюсь, що це свідчить про мій успіх у використанні теплінг-тесту.

Програма саморозвитку

Складові навчально-професійних умінь та професійно важливі якості, які потрібно було б розвинути	В чому полягали труднощі	План заходів для саморозвитку	Терміни	Критерії самоконтролю
Виокремлювати раніше сформовані вміння, необхідні для виконання завдання	До цього часу не доводилося встановлювати об'єктивні причини виробничих помилок. Я знав, що це пов'язане з психофізіологічними	Набути навички використання теплінг-тесту (бланковий варіант): чітко промовляти інструкцію, вчасно давати сигнали переходу на новий квадрат, правильно інтерпретувати різні варіанти	січень-лютий 2010 р.	Проводити повторні дослідження з клієнтами з метою перевірки, наскільки правильно попереднього разу виконано тестування. Критерієм правильності виконання методики буде те, що три

* Приклад заповненої таблиці самоаналізу, групової рефлексії та саморозвитку подано у розділі «Особливості роботи над професійно-орієнтованим завданням з курсу «Загальна психологія».

		результатів тесту.		дослідження, проведені з клієнтами з інтервалом у тиждень, даватимуть стабільні результати.
	особливостями працівників, однак був певен, що, крім недоступних мені лабораторних методів й опитувальників, які є надто суб'єктивними і містять фактор соціальної бажаності, інших методів немає.	Отримати в мережі Інтернет інформацію, а можливо й сам електронний (комп'ютерний) варіант теппінг-тесту, який в подальшому буде легко й зручно застосовувати у роботі з визначенням психофізіологічної готовності працівників.	березень 2010 р.	Звернутися до знайомого, який замовляє через мережу Інтернет книги, з проханням допомогти замовити придбання методики теппінг-тест (електронний варіант).
		Відпрацювати навички проведення тесту у групах старшокласників та індивідуально.	2010-2011 рр.	Досліджувані виконують завдання, не порушуючи дисципліни, зацікавлені в отриманих результатах. Вміти враховувати дію різних об'єктивних та суб'єктивних чинників на результати дослідження. Враховувати принципи оптимальності та компенсаторності суперечливих результатів дослідження.
Виокремлювати ключові чинники виникнення проблеми	Незважаючи на те, що мною була ґрунтовно опрацьована література з проблеми, я сумнівався у тому, чи врахував всі фактори виникнення проблеми виробничих помилок, чи	Читати вузькоспеціалізовану літературу з прикладних проблем психології праці. Для цього варто ознайомитися з дослідженнями, які публікувалися у 50-70-х роках ХХ ст. у фахових журналах «Вопросы психологии».	січень-березень 2010 р.	Вміти аналізувати проблему на різній теоретичній основі; враховувати дію різноманітних – об'єктивних і суб'єктивних – факторів виникнення проблеми; бути гнучким в її оцінці; розуміти нюанси у взаємодії суб'єктивних і об'єктивних чинників проблеми:

	не є моя оцінки проблеми однобічною, неповною.			наприклад, взаємодію факторів задоволеності працею та сили нервової системи.
		Застосовувати метод мозкового штурму при вирішенні побутових проблем.	2010-2011 рр.	Навчитися визначати щонайменше три чинники виникнення проблеми.
Логічність мислення	Під час проведення консультативної бесіди я відчув, що мені бракує логічності у викладі дослідницького матеріалу; не вмію переконувати клієнта у правильності своїх суджень.	Виконувати вправи на розвиток логічності мислення. Для цього варто придбати книгу М. Г. Тофтула «Логіка», в якій автор наводить рекомендації для правильного ведення полеміки, пропонує вправи на розвиток логічного мислення.	лютий- травень 2010 р.	Вміти застосовувати правила правильної побудови умовисновків при веденні суперечки з побутових та професійних проблем.

Завдання 2.

Клієнтський запит

До Вас звернувся командир військової частини: «У нашій частині проходять службу 125 військовослужбовців-контрактників, які після відповідної підготовки можуть виконувати миротворчу місію у складі військового контингенту ООН. Двадцять із них уже мали досвід служби в «гарячих точках», однак раніше запланованого терміну були відкликані – хто за власним бажанням, хто з об'єктивних причин. Лікар-психіатр дійшов висновку, що вони не здатні тривалий час працювати у ситуації підвищеної небезпеки. Він сам дивується: «Відправляємо психічно здорових хлопців, а за кілька місяців вони повертаються психічно розбалансованими, неврівноваженими». Ми, звісно, враховуємо діагноз нашого військового психіатра, однак хотіли би отримати незалежну оцінку. Допоможіть нам зробити правильний відбір кандидатів, гідних виконувати миротворчу місію у «гарячих точках».

Обов'язкова програма при виконанні завдання

1. *Визначте індивідуальні відмінності військовослужбовців, які не змогли виконувати миротворчі функції у складі військового контингенту ООН, і спрогнозуйте ймовірні результати дослідження тих військовослужбовців, які будуть успішно виконувати миротворчу місію в «гарячих точках».*
2. *У ході роботи користуйтеся методикою багатофакторного дослідження особистості Р. Кеттелла (форма С).*
3. *Змодельуйте можливі результати дослідження особистісних відмінностей претендентів на виконання миротворчих функцій у складі військ ООН із високим та низьким рівнем професіоналізму.*
4. *Висновки за результатами дослідження представте у формі консультативної бесіди з командиром військової частини.*

ХІД РОБОТИ НАД ПРОФЕСІЙНО-ОРІЄНТОВАНИМ ЗАВДАННЯМ

I. ЕТАП ПЕРВИННОГО АНАЛІЗУ ПРОБЛЕМИ

1.1 Категоріально-термінологічне довшачення проблеми, з якою звернулися до психолога

Психолог (П.) Чи правильно я зрозумів: Ви прагнете здійснити кваліфікований відбір військовослужбовців, які могли б успішно виконувати миротворчу місію у складі військового контингенту ООН?

Командир військової частини (К.) Так, минулі наші спроби відібрати гідних кандидатів не мали бажаного успіху.

П.: Для успішного виконання такого завдання необхідно зробити аналіз психологічної придатності військовослужбовців до виконання військових дій в умовах підвищеної небезпеки. Одразу зауважу, що результати такого психологічного дослідження носитимуть скоріше рекомендаційний, імовірнісний характер, аніж констатуючо-наказовий.

К.: Тобто результати такого дослідження будуть ненадійними? Хочете сказати, що взагалі не варто здійснювати психологічний відбір?

П.: Відповім спочатку на друге питання. Психологічний відбір у професіях, які пов'язані з підвищеним ризиком для здоров'я та життя чи специфічними умовами праці, є бажаним, а подекуди й обов'язковим, адже дозволяє відокремити тих осіб, яким така діяльність протипоказана. Щодо першого питання скажу, що психологічне тестування дозволяє виявити як актуальний психологічний стан людини, так і притаманні їй психологічні характеристики, які стабільно проявляються у поведінці. Проте ця стабільність все ж є відносною, адже життєва ситуація людини постійно змінюється. Впродовж життя людина постійно перебуває в процесі змін, у неї можуть формуватися нові особистісні якості, цінності. Тому зафіксувати ці особливості, тим більше визначити їхню стійкість у стресових ситуаціях майже неможливо. Надто багато факторів – життєвий досвід, рівень професіоналізму, фізіологічний стан,

життєві цінності – впливають на поведінку людини. Передбачити характер взаємодії цих чинників неможливо, тому що силу кожного з них можна виміряти лише в конкретній стресовій ситуації.

К.: То в чому ж може бути сенс психологічного дослідження?

П.: За допомогою психологічних методів можна встановити, які військовослужбовці у порівнянні з іншими за певними особистісними та психофізіологічними параметрами є більш психологічно придатними до несення служби у бойових умовах.

К.: Тобто Ви встановите, хто з військовослужбовців є кращим професіоналом?

П.: За допомогою спеціальних психологічних методів я встановлюю, які військовослужбовці володіють такими особистісними якостями і психофізіологічними особливостями, які дозволять їм швидше пристосуватися до бойових умов, які виявляться ефективними в їх професійних діях у стресових ситуаціях. Чи погоджуєтеся Ви з тим, щоби таке дослідження було проведене?

К.: Так. Гадаю, ця інформація виявиться для нас корисною.

1.2. Формування реалістичних очікувань у людини, яка звернулася за допомогою, та визначення напрямків практичної роботи психолога

П.: Попередньо слід обговорити кілька питань. По-перше, при проведенні дослідження я не спиратимусь на результати рівня бойової підготовки військовослужбовців. Дослідження спрямоване лише на виявлення особистісної та психофізіологічної готовності до виконання дій у ситуаціях підвищеної небезпеки.

К.: Слушно. Тоді наш остаточний вибір не буде упередженим.

П.: Другий момент. Рівень професійності військовослужбовця визначатиметься мною лише на основі результатів психологічного дослідження. Це означає, що результати дослідження не можуть вважатися такими, на основі яких буде здійснюватися остаточне чи однозначне рішення про відбір військовослужбовців.

К.: (зі скепсисом): Іншими словами, Ви намагаєтеся уникнути відповідальності за результати своєї роботи?

П.: Навпаки, цим я намагаюся окреслити межі своєї компетентності. Результати психологічного дослідження є важливою складовою рішення про відбір військовослужбовців, однак ці результати не можуть вважатися остаточними, адже людина як особистість і професіонал постійно розвивається, змінюється. Відтак психологічні результати можуть мати переважно рекомендаційний характер. Дослідження виявить лише певні тенденції поведінки людини. А тенденції поведінки не можна оцінювати як жорстку детермінацію.

К.: Гаразд, я з погоджуюсь з Вашою думкою. Ми візьмемо результати Вашого дослідження в якості рекомендацій.

Напрямок практичної роботи	Обґрунтування
Психодіагностична робота	Дослідження особистісних і психофізіологічних відмінностей кандидатів на виконання миротворчих функцій у складі військового контингенту ООН із високим та низьким рівнем професіоналізму.
Консультативна робота	Бесіда з командиром військової частини за результатами психологічного дослідження кандидатів на виконання миротворчої місії у складі військового контингенту ООН.

II. ПЛАНОВО-ПІДГОТОВЧИЙ ЕТАП

2.1. Аналіз власного досвіду виконання подібних завдань при вивченні навчальних дисциплін та проходженні практик

Дисципліна	Модуль	Тема	Зміст питань
Диференційна психологія	Методологічні засади диференційної психології	Групові психологічні відмінності	Групові відмінності: методологія і методи дослідження. Критерії відмінностей між соціальними групами.
	Вплив біопсихічних факторів на розвиток індивідуальності	Диференційно-психологічні аспекти темпераменту	Типологія темпераменту. Властивості нервової системи як передумова темпераменту. Розвиток темпераменту в контексті психогенетичних і лонгітюдних досліджень. Методи вивчення типологічних особливостей прояву властивостей нервової системи.
	Вплив соціокультурних факторів на розвиток індивідуальності	Диференційно-психологічні аспекти особистості	Концепція особистісних рис. Теорії особистісних факторів. Ієрархічна організація особистості. Формально-динамічна модель особистості. Проблема слабкості індивідуальних відмінностей.
		Диференційно-психологічні аспекти професійної діяльності	Диференційно-психофізіологічні аспекти становлення професіонала. Діяльність в екстремальних умовах. Вибір професії і тип особистості.
Психологія праці	Методологічні основи психології праці	Методи психології праці	Неекспериментальні методи. Опитувальні методи: бесіда, анкетування, метод експертних оцінок, метод узагальнення незалежних характеристик, метод критичних інцидентів, метод полярних балів, метод анамнезу.
	Психофізіологічні особливості трудової діяльності	Фізіологічні реакції організму людини на трудові навантаження та умови праці	Стомлення та перевтомлення. Нервово-психічна напруга. Оцінка та характеристика психофізіологічних якостей.
	Психологія професійної діяльності	Психологія професій	Професіографія, її цілі. Принципи і методи професіографії. Особистісні методи професіографії. Використання професіограм у професійній діяльності.

			Методи вивчення професій. Психологічна характеристика і психограма професій.
		Психологія професійної придатності	Поняття професійної придатності. Індивідуально-психологічні фактори придатності до професії. Методи визначення професійної придатності. Динаміка професійної придатності.
		Психофізіологічні основи профорієнтації та профвідбору	Загальна схема профвідбору. Прогнозування успішності діяльності працівника.

Назва практики	Зміст завдань
Психодіагностична практика (VII семестр)	<p>Діагностика особистісних характеристик працівників:</p> <ul style="list-style-type: none"> – карта дослідження особистості К. К. Платонова; – методика діагностики акцентуацій характеру К. Леонгарда; – 16-факторний особистісний опитувальник Р. Кеттелла. <p>Діагностика психічних станів:</p> <ul style="list-style-type: none"> – методика діагностики рівня невротизації Л. І. Вассермана; – експериментально-психологічна методика вивчення фрустраційних реакцій С. Розенцвейга; – методика експрес-діагностики властивостей нервової системи за психомоторними показниками Є. П. Ільїна; – методика експрес-діагностики рівня психоемоційної напруги О. С. Копіна, К. О. Сулова, Е. В. Заїкіна.

2.2. Підбір і аналіз літератури та формулювання припущень про причини виникнення проблеми

Бібліографічний опис джерела	Основні ідеї та тези, що стосуються проблеми
Навчально-методична та довідкова література	
Ильин Е. П. Методики изучения соотношения первой и второй сигнальных систем // Е. П. Ильин. Дифференциальная психофизиология. – СПб.: Питер, 2001. – С. 368-373.	Методика вимірює типологічні відмінності людей, зокрема, силу нервової системи. Сила нервових процесів є показником працездатності нервових клітин і нервової системи в цілому. Сильна нервова система витримує більше за величиною і триваліше навантаження, ніж слабка нервова система. Розуміння типологічних особливостей дозволяє виявляти типологічні і стильові відмінності, прогнозувати психофізіологічні особливості діяльності суб'єкта: витривалість, стійкість до нервово-психологічної напруги, підвищеної втомлюваності, нервових зривів за певних умов діяльності.
Караяни А. Г., Сыромятников И. В. Прикладная военная психология. Учебное	Висвітлюються питання організації психологічної роботи з

<p>пособие. – СПб.: Питер, 2006. – 480 с.</p>	<p>військовослужбовцями у мирні часи та під час ведення бойових дій, розглядаються питання організації взаємодії психологів із посадовцями щодо психологічного забезпечення різних аспектів життєдіяльності військовослужбовців.</p>
<p>Корольчук М. С. Психофізіологія діяльності. Підручник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Ельга, Ніка-Центр, 2004. – С. 285-290.</p>	<p>Можливості та обмеження методики оцінки рівня нервово-психічної стійкості (методики «Прогноз» за В. А. Бодровим). Наведено текст анкети, ключ для обробки результатів, характеристика рівнів і визначення груп нервово-психічної нестійкості.</p>
<p>Либин А. В. Дифференциальная психология: на пересечении европейских, российских и американских традиций: учебное пособие. – М.: Эксмо, 2006. – 544 с. (Глава 1. Познание природы человеческой индивидуальности. С. 25-54. Глава 9. Личностные различия. С. 194-218. Глава 20. Профессиональная компетентность и жизненная успешность. С. 387-403.</p>	<p>Аналізується проблема індивідуальності як унікального цілісного феномену, що є інтегралом усіх рівнів внутрішньої і зовнішньої взаємодії. Аналізуються особистісні відмінності відповідно до концепції особистісних рис, теорії особистісних факторів Г. Айзенка та Р. Кеттелла. Розглядається проблема виявлення особистісних конструктів як «шляхів передбачення подій». Розглядається проблема вибору професії і типу особистості.</p>
<p>Многофакторная личностная методика Р. Кеттелла. Учебно-методическое пособие / А. Н. Капустина. – СПб.: Речь, 2007. – 100 с. (Серия: Практикум по психодиагностике).</p>	<p>Вказуються особливості застосування та обмеження у використанні методики Р. Кеттелла (форма С) у вивченні особистісних факторів.</p>
<p>Романова Е. 99 популярных профессий. Психологический анализ и профессиограммы. 2-е изд. – СПб.: Питер, 2008. – С. 92-96.</p>	<p>Перераховуються основні види діяльності військовослужбовця та якості, що забезпечують успішність виконання їх професійної діяльності; особистісні якості, інтереси та схильності; якості, які перешкоджають ефективності професійної діяльності. Зокрема, до професійно важливих особистісних якостей належать: вольові якості, порядність, моральність, патріотизм, рішучість, організованість, спостережливість, уміння прогнозувати ситуацію, вимогливість до себе і до людей, гарна інтуїція, вміння розбиратися в людях, справедливість, ініціативність, вміння гарно орієнтуватися в обстановці, висока фізична і психологічна витривалість, емоційна стійкість та витримка, здатність швидко організувати себе та інших щодо виконання наказу, аналітичність мислення, вербальні здібності, комунікативні та організаторські здібності, вміння переконувати.</p>

<p>Толочек В. А. Современная психология труда: Учебное пособие. 2-е изд. – СПб.: Питер, 2008. – 432 с.: ил. – (Серия «Учебное пособие»).</p> <p>Глава 9. Профессиография и профессионализм. С. 256-297.</p> <p>Приложения. С. 390-418.</p>	<p>Розкривається поняття про професіографію, професіограму, психограму. Наводиться типологія професіограм та моделі спеціаліста.</p> <p>Приклади професіограм професій бортпровідника, керівника факультету, керівника відділу кадрів, менеджера, економіста.</p> <p>Схема системної професіографії (за О. М. Івановою).</p>
<p>Ягупов В. Військова психологія: Підручник. – Київ: Тандем, 2004. – 656 с. – Бібліогр.: с. 623-627.</p> <p>(Тема 2. Психологія особистості військовослужбовця. С. 44-82.</p> <p>Додаток 1. Психологічний практикум дослідження особистості. С. 602-605.</p> <p>Оцінка рівня нервово-психічної стійкості (методика «Прогноз» за В. А. Бодрова).</p>	<p>Військова психологія розглядає формування і розвиток особистості військовослужбовця як активного суб'єкта.</p> <p>Військовослужбовцю необхідно навчитися обмірковано проектувати свої дії, їх результати, правильно оцінювати досягнуте, вміти зіставляти досягнутий результат із поставленою метою. Необхідно розвивати такі вольові якості, як цілеспрямованість, ініціативність, сміливість, формувати стійкість почуттів, розвивати зосередженість, стійкість, рішучість, наполегливість, зібраність, слід запобігати неувважності, боязливості, дратівливості.</p>
<p>Фахова періодична література</p>	
<p>Голубева Э. А. Некоторые направления и перспективы исследования природных основ индивидуальных различий // Вопросы психологии, 1983. – № 3. – С. 16-28.</p>	<p>Вивчення структури особистості та індивідуальності в аспекті диференційної психології та психофізіології на основі робіт радянських авторів (К. К. Платонова, Б. М. Теплова, В. М. Русалова та інші).</p> <p>Детальне вивчення проблеми індивідуальності, особистості та спрямованості особистості, характерологічних і темпераментальних особливостей.</p>
<p>Секун В. И. Факторная структура черт личности и ведущий вид деятельности // Психологический журнал. – 1983. – Т. 4. – № 5. – С. 42-49.</p>	<p>Наводиться приклад використання тесту Р. Кеттелла, Г. Айзенка та інших методів у дослідженні особистісних факторів групи спортсменів та групи конструкторів. Для цього автор використовує спочатку аналіз середньоарифметичних показників тестів, а потім здійснює їх факторний аналіз, щоб виявити, чим групи відрізняються одна від одної.</p>
<p>Вузькоспеціалізована література</p>	
<p>Голубева Э. А. Сопоставление 16 факторов личности Р. Б. Кэттелла с электрофизиологическими показателями типологических свойств нервной системы И. П. Павлова. Попытка сопоставления 16 факторов личности Р. Б. Кэттелла со</p>	<p>Більш слабка нервова система притаманна особам, які по фактору I є більш реалістичними та незалежними. Особи з високими показниками за фактором M і Q₄ мають слабку нервову систему. Високі показники за фактором G корелюють зі</p>

<p>структурообразующими признаками индивидуальности и их типологическими предпосылками // Голубева Э. А. Способности. Личность. Индивидуальность / Э. А. Голубева / . – Дубна: «Феникс+», 2005. – С. 423-432.</p>	<p>слабкою нервовою системою, а низькі показники – з сильною нервовою системою. Більш стресостійкими є особи з вираженими факторами <i>F, H, C</i> (у них сильна нервова система). Фактор <i>Q₂</i>, який демонструє незалежність від групи, корелює зі слабкою нервовою системою.</p>
<p>Коупленд Н. Психология и солдат / Пер. с англ. А. Т. Сапронова и В. М. Катеринича. – 2-е изд. – М.: Воениздат, 1991. – 96 с. Глава 4. Страх. С. 20-26. Глава 11. Характерные особенности руководителя. С. 58-61.</p>	<p>Автор наголошує, що моральна стійкість та дисципліна є факторами, що протистоять виникненню почуття страху. Наголошує на важливості особистісних (індивідуальних) особливостей командира під час впливу на дії військовослужбовців.</p>
<p>Небылицын В. Д. О структуре основных свойств нервной системы // Небылицын В. Д. Психофизиологические исследования индивидуальных различий. – М.: Издательство «Наука», 1976. – С. 111-131.</p>	<p>Розкривається поняття балансу (рівноваженості) нервових процесів, його зв'язок із силою, рухливістю і динамічністю нервових процесів.</p>
<p>Небылицын В. Д. Изучение основных свойств нервной системы и их значение для психологии индивидуальных различий // Небылицын В. Д. Психофизиологические исследования индивидуальных различий. – М.: Издательство «Наука», 1976. – С. 132-144.</p>	<p>Властивості нервової системи мало піддаються змінам під впливом умов зовнішнього середовища та виховання, за винятком раннього онтогенезу. Проте форма поведінки залежить від умов життя. Пропонує ввести для аналізу ще одну властивість нервових процесів – швидкість та легкість, з якою нервова система генерує процеси збудження та гальмування.</p>
<p>Паронянц Т. П. Виникнення і прояв післятравматичних стресових розладів у працівників органів внутрішніх справ в умовах виконання миротворчої місії ООН (на прикладі колишньої Югославії). Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук. – Харків, 2004. – 21 с.</p>	<p>Тривале виконання службових обов'язків у напружених обставинах призводить до дезадаптації, до зниження опірності організму, до нервово-психічних перевантажень, внаслідок чого розвиваються стійкі негативні психічні стани військовослужбовців. Основним стресогенним чинником є специфіка та складність оперативно-службової діяльності працівників спецпідрозділів ОВС у чужій країні, тривалість їхнього перебування в небезпечних бойових умовах, масштаб і драматизм цих подій, складність адаптації до нових співробітників по службі, висока відповідальність за власні дії, а також соціальне оточення та правова регламентація, юридичні норми якої вимагають обов'язкового та неухильного дотримання інструкцій і наказів.</p>
<p>Росс Л., Нисбетт Р. Человек и ситуация. Перспективы социальной психологии. – М.: Аспект Пресс, 1999. – 429 с. (Глава 3. Субъективная интерпретация</p>	<p>Вказуються основні принципи прогнозування поведінки: принцип ситуаціонізму (врахування ситуаційних параметрів, важливість канальних факторів), принцип</p>

<p>социальной реальности. С. 32-61. Глава 5. Обыденная психология личности и обыденная социальная психология. С. 214- 235).</p>	<p>суб'єктивної інтерпретації (як суб'єкт пояснює власну ситуацію), уявлення про напружені системи (одночасно співіснуючі фактори ситуації мають характер силового поля, стан кожної частини даного поля залежить від будь-якої іншої його частини).</p>
<p>Теплов Б. М. Современное состояние вопроса о типах высшей нервной деятельности человека и методика её определения // Психология индивидуальных различий. Тексты / Под редакцией Ю. Б. Гиппенрейтер, В. Я. Романова. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1982. – С. 24-31.</p>	<p>Зазначається, що відсутня однозначна залежність між типом як поєднанням властивостей нервової системи і типом як характерною «картиною» поведінки, тобто темпераментом. Проте особливості властивостей нервової системи утворюють підґрунтя, на якому легше формується певна форма поведінки. Структура властивостей нервової системи: 1) сила (витривалість); 2) динамічність (легкість генерації нервового процесу); 3) рухливість (швидкість переробки подразників); 4) лабільність (швидкість виникнення і припинення нервового процесу). Аналізуються основні експериментальні методи для вивчення властивостей нервової системи.</p>
<p>Теплов Б. М. Типологические свойства нервной системы и их значение для психологии // Психология индивидуальных различий. Тексты / Под редакцией Ю. Б. Гиппенрейтер, В. Я. Романова. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1982. – С. 32-38.</p>	<p>Слабка нервова система – це нервова система малої працездатності, проте високої чутливості. Незалежність особистісних характеристик від домінування певних властивостей нервової системи.</p>
<p>Теплов Б. М. Ум полководца / Теплов Б. М. Проблемы индивидуальных различий. – М.: Издательство Академии Педагогических наук РСФСР, 1961. – С. 252-346.</p>	<p>Наголошується на необхідності дотримання пропорції між розумовими та вольовими якостями полководця. Професійно важливі якості полководця: схильність до ризикованої поведінки, здатність до максимальної продуктивності розуму в умовах максимальної небезпеки, конкретність мислення, здатність до аналізу та синтезу отриманих даних, уміння відхилятися від плану і коригувати свої дії.</p>
<p>Internet-джерела</p>	
<p>Конспект лекций по дифференциальной психологии Б. И. Цуканова: www.psychologist.net/difpsy</p>	<p>Особливості прояву індивідуальних відмінностей.</p>
<p>Психологическая подготовка военнослужащих к ведению активных боевых действий: http://www.vrazvedka.ru/main/learning/vopros-ob/pos-01.shtml</p>	<p>Розглядаються задачі психологічної підготовки, форми і способи їх реалізації при навчанні керування військовими машинами і в ході тактичної підготовки. Наводиться перелік занять до теми «Боротьба з танками, бронемашинами і ПТС ймовірного супротивника»</p>

Припущення щодо причин виникнення проблеми

Військовослужбовці, які не змогли на належному професійному рівні виконувати миротворчі функції у складі військового контингенту ООН, за методикою багатофакторного дослідження особистості Р. Кеттелла (форма С) матимуть такі інтелектуальні особливості, що не дозволятимуть їм бути практичними, реалістично настроєними, консервативними щодо виконуваних обов'язків; такі емоційно-вольові особливості, що призводитимуть до мінливості інтересів, лабільності настрою, невротичних розладів, безвідповідальності, тривожності, вразливості і депресивності, напруженості, наявності постійного збудження та занепокоєння; такі комунікативні властивості й особливості міжособистісної взаємодії, які характеризуються несміливістю або нонконформізмом, надмірною сентиментальністю, підозрливістю, заздрощами, що перешкоджають процесу встановлення взаємопорозуміння і довірливості. Також їм буде притаманна слабка нервова система (за результатами теплінг-тесту Є. П. Ільїна), яка може стати психофізіологічним підґрунтям для високої ймовірності нервово-психічних зривів в екстремальних ситуаціях (за результатами методики «Прогноз» В. А. Бодрова).

Військовослужбовці, які успішно виконуватимуть професійні обов'язки у складі військового контингенту ООН, за методикою багатофакторного дослідження особистості Р. Кеттелла (форма С) орієнтуватимуться на зовнішню реальність, підкорюватимуться звичайним нормам, будуть пильними до дрібниць, характеризуватимуться консервативністю; будуть витриманими, працездатними, емоційно зрілими, реалістично настроєними, спроможними усвідомлено підкорятися вимогам групи і відчуватимуть залежність від неї; будуть відповідальними, активними, сміливими, мужніми, жорсткими, суворими, холоднокровними, спокійними, впевненими в собі, матимуть високий самоконтроль, будуть готовими мати справу з незнайомими обставинами та людьми, схильними до ризику. Також їм буде властива сильна нервова система (за результатами теплінг-тесту Є. П. Ільїна), яка буде психофізіологічним підґрунтям для високої нервово-психічної стійкості і сприятливого прогнозу щодо можливості зривів (за результатами методики «Прогноз» В. А. Бодрова).

2.3. Консультація з фахівцями

Існує потреба у консультації з військовим психологом, який уже мав досвід вирішення подібної проблеми, та лікарем-психіатром, який здійснює обстеження кандидатів на проходження служби у військовому контингенті ООН. Є також необхідність у бесіді з офіцерами, які проходили службу у військовому контингенті ООН і які здійснюють військову підготовку солдат строкової та контрактної служби.

Фахівець	Обґрунтування необхідності консультації	Перелік питань
Військовий психолог	Військовий психолог має досвід вирішення подібної проблеми	<ul style="list-style-type: none"> - Які методи варто використовувати для оцінки психологічної готовності військовослужбовців до несення служби у бойових умовах? - Які труднощі виникали під час діагностики? - Які особистісні якості вирізняють військовослужбовців, що успішно несуть службу, і які демонструють утрату емоційного самоконтролю? - Які типові психологічні проблеми притаманні військовослужбовцям, що повернулися з «гарячих точок»?
Лікар-психіатр	Лікар-психіатр має нагоду спостерігати за військовослужбовцями	<ul style="list-style-type: none"> - Як поведуться під час несення строкової служби військовослужбовці, які успішно несуть службу, і ті, які демонструють утрату

Фахівець	Обґрунтування необхідності консультації	Перелік питань
	впродовж тривалого часу, краще обізнаний з їх індивідуальними особливостями, має цілісне уявлення про їхні особистісні зміни після проходження служби в «гарячих точках».	емоційного самоконтролю? - Які саме особистісні, поведінкові, емоційні зміни відбулися з військовослужбовцями, що передчасно повернулися з миротворчого контингенту ООН? - Чи є статистична відмінність у летальних випадках військовослужбовців, що сталися у мирній та військовій обстановці? Яка кількість контрактників у військовій обстановці накладають на себе руки і потрапляють на обстеження до психіатричних лікарень?
Офіцери, які проходили службу у військовому контингенті ООН	Офіцери мають досвід військової діяльності в контингенті ООН й обізнані з особливостями поведінки військовослужбовців в екстремальних умовах	- Як зазвичай поведуться військовослужбовці у перші тижні служби в «гарячих точках»? - Яким чином військовослужбовці поведуться після першого застосування зброї? - Яка типова поведінка військовослужбовців після першого обстрілу? - Яким чином військовослужбовці зазвичай знімають нервово-психічну напругу?
Офіцери, які здійснюють військову підготовку солдат строкової та контрактної служби	Офіцери мають досвід взаємодії з кандидатами на виконання миротворчої місії у складі військового контингенту ООН	- Які особистісні якості притаманні контрактникам, які виявляють бажання служити у військовому контингенті ООН? - Чи спілкуються вони з тими, хто вже побував у «гарячих точках»? - Чи мають реалістичне уявлення про труднощі, які на них чекають у складі військ ООН? Як готуються до цього?

2.4. Складання розгорнутого плану виконання завдання, підбір методів та аналіз ресурсів

Етап роботи	Методи та процедури	Необхідні ресурси
Діагностика особистісних та психофізіологічних якостей військовослужбовців, які не змогли на належному рівні виконувати миротворчі функції у складі військового контингенту ООН	Проведення комплексного групового дослідження особистісних та психофізіологічних характеристик із 20 військовослужбовців за методикою багатofакторного дослідження особистості Р. Кеттелла (форма С), методикою експрес-діагностики властивостей нервової системи за психомоторними показниками	<i>Тривалість</i> дослідження: 2 години. <i>Необхідні матеріали:</i> опитувальник зі 105 питаннями-твердженнями і 20 реєстраційних бланків до опитувальника Р. Кеттелла; 20 аркушів паперу (203 x 283), розкреслені на шість квадратів, і олівці для проведення теппінг-тесту Є. П. Ільїна; опитувальник із 84

	(теппінг-тест) Є. П. Ільїна та оцінкою нервово-психічної стійкості (методика «Прогноз» за В. А. Бодровим).	твердженнями і 20 реєстраційних листів до анкети «Прогноз» В. А. Бодрова.
Здійснення проектування результатів дослідження військовослужбовців, які гіпотетично успішно виконуватимуть професійні обов'язки у ситуації підвищеної небезпеки	Обробка результатів дослідження особистісних та психофізіологічних характеристик військовослужбовців, які не змогли на належному рівні виконувати миротворчі функції у складі військового контингенту ООН. Співставлення результатів дослідження з професіограмою та психограмою військовослужбовця. Виділення особистісних факторів, які є професійно значимими і можуть спричинювати індивідуальні відмінності у поведінці в екстремальних ситуаціях (у бойових умовах). Складання орієнтовної психологічної характеристики військовослужбовців, які гіпотетично успішно виконуватимуть професійні обов'язки у «гарячих точках».	<i>Тривалість</i> обробки та інтерпретації результатів комплексного дослідження, формулювання висновків: 16 годин. Складання орієнтовної психологічної характеристики військовослужбовців, які успішно виконуватимуть професійні обов'язки у «гарячих точках»: 2 години. <i>Необхідні матеріали:</i> професіограма та психограма військовослужбовця; висновки за результатами комплексного дослідження; психологічна характеристика військовослужбовця, придатного до виконання миротворчих функцій у «гарячих точках» на високому професійному рівні.
Проведення дослідження індивідуальних відмінностей кандидатів на виконання миротворчих функцій у складі військ ООН із високим та низьким рівнем професіоналізму	Вивчення особистісних та психофізіологічних характеристик претендентів на виконання миротворчих функцій у складі військ ООН за допомогою методики багатофакторного дослідження особистості Р. Кеттелла (форма С), методики експрес-діагностики властивостей нервової системи за психомоторними показниками (теппінг-тест) Є. П. Ільїна та оцінкою нервово-психічної стійкості (методика «Прогноз» за В. А. Бодровим).	<i>Тривалість</i> дослідження: 2 години. <i>Необхідні матеріали:</i> опитувальник зі 105 питаннями-твердженнями і реєстраційні бланки до опитувальника Р. Кеттелла; аркуші паперу (203 x 283), розкреслені на шість квадратів, та олівці для проведення теппінг-тесту Є. П. Ільїна; опитувальник із 84 твердженнями і реєстраційні листи до анкети «Прогноз» В. А. Бодрова.
Встановлення індивідуальних	Обробка результатів дослідження особистісних та	<i>Тривалість</i> порівняльного аналізу результатів

відмінностей кандидатів на виконання миротворчих функцій у складі військ ООН із високим та низьким рівнем професіоналізму	психофізіологічних характеристик військовослужбовців. Відбір військовослужбовців, які ймовірно демонструватимуть високий рівень професіоналізму у ситуації підвищеної небезпеки (у бойових умовах).	дослідження: 32 години. <i>Необхідні ресурси:</i> бланки, на яких будуються профілі особистості; зведена таблиця за результатами дослідження особистісних факторів, сили нервової системи та рівня нервово-психічної стійкості.
Проведення консультації з командиром військової частини за результатами дослідження	Консультативна бесіда з командиром військової частини.	<i>Тривалість</i> консультації: 1 година. <i>Необхідні ресурси:</i> приміщення для проведення консультативної бесіди; результати дослідження, представлені у таблицях й особистісних профілях.

2.5. Передбачення проблемних моментів

Проблемні моменти	Причини виникнення	Шляхи уникнення
Тривала діагностична процедура	Вирішення проблеми запиту потребує комплексного підходу, який включає вивчення особистісних та психофізіологічних особливостей претендентів на виконання миротворчих функцій у складі військ ООН. Значна кількість осіб, яку слід продіагностувати.	Проведення групової форми досліджень у два етапи. На першому етапі – діагностика особистісних якостей військовослужбовців за допомогою методики багатофакторного дослідження особистості Р. Кеттелла (форма С). На другому етапі – діагностика психофізіологічних якостей військовослужбовців за допомогою методики експрес-діагностики властивостей нервової системи за психомоторними показниками (тепінг-тест) Є. П. Ільїна та оцінкою нервово-психічної стійкості (методика «Прогноз» за В. А. Бодровим).
Нерозуміння командиром військової частини індивідуальних відмінностей між кандидатами на виконання миротворчих функцій у складі військ ООН.	Небажання чи незмога розбиратися у тонкощах психологічних характеристик військовослужбовців. Прагнення отримати більш очевидні та надійні психологічні показники відмінностей між військовослужбовцями, які демонструватимуть високий та низький рівень професіоналізму.	Демонстрація табличних і графічних результатів дослідження; порівняння на їх основі особистісних якостей військовослужбовців, які не змогли виконувати миротворчі функції у складі військового контингенту ООН, з тими, які наводяться у професіограмі.

2.6. Підготовка матеріалів, необхідних для виконання завдання

Професіограма військовослужбовця

Якості, які забезпечують успішність виконання професійної діяльності.

Здібності:

- здатність швидко організовувати себе та інших на виконання завдання;
- високий рівень розвитку волі;
- здатність аналізувати факти;
- розвинуте дедуктивне мислення;
- здатність швидко приймати рішення в залежності від ситуації;
- швидкість реакцій;
- фізична витривалість, сила;
- здатність до вольової саморегуляції;
- висока психічна та емоційна стійкість;
- здатність зосереджувати увагу на необхідному об'єкті потрібну кількість часу;
- вміння швидко переключати свою увагу на інший об'єкт;
- вербальні здібності;
- комунікативні здібності;
- організаторські здібності;
- вміння переконувати.

Особистісні якості, інтереси та схильності:

- порядність та моральність;
- патріотизм;
- організованість;
- спостережливість;
- рішучість;
- вміння прогнозувати ситуацію;
- вимогливість до себе та інших;
- гарна інтуїція, вміння розбиратися в людях;
- справедливість;
- ініціативність;
- вміння швидко орієнтуватися в обстановці;
- хороша фізична та психічна витривалість;
- емоційна стійкість, витриманість.

Якості, які перешкоджають ефективності професійної діяльності:

- нездатність аналізувати факти, здійснювати адекватні умовисновки;
- нерішучість, ригідність;
- відсутність фізичної та психічної витривалості;
- аморальність;
- відсутність почуття обов'язку;
- неорганізованість;
- роздратованість, імпульсивність;
- недисциплінованість;
- швидка втомлюваність;
- слабка воля;
- невміння зберігати таємницю.

Матеріали, необхідні для проведення дослідження за методикою багатфакторного дослідження особистості Р. Кеттелла (форма С).

Інструкція та реєстраційний бланк до опитувальника зі 105 питаннями-твердженнями та інтерпретація результатів дослідження наводяться у посібнику у розділі «Базові методики до курсу «Диференційна психологія».

Матеріали, необхідні для проведення дослідження за методикою експрес-діагностики властивостей нервової системи за психомоторними показниками (тепінг-тест) Є. П. Ільїна

Інструкція, приклад розкресленого на шість квадратів аркуша паперу та інтерпретація результатів дослідження наводяться у посібнику у розділі «Базові методики до курсу «Диференційна психологія».

Матеріали, необхідні для проведення дослідження за оцінкою нервово-психічної стійкості (методика «Прогноз» за В. А. Бодровим).

Інструкція. «Перед Вами анкета з 84 запитань (міркувань). Послідовно ознайомившись з ними, необхідно вирішити, яка відповідь («так» чи «ні») точніше Вас характеризує; у відповідній клітинці реєстраційного листка ставиться знак «+» (так) або «-» (ні). Працюйте самостійно і швидко, довго не замислюючись. Не пропускайте запитань. Результати дослідження не розповсюджуються, а при співбесіді будуть доведені до Вас особисто».

Реєстраційний лист до анкети «Прогноз»

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.
11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.
21.	22.	23.	24.	25.	26.	27.	28.	29.	30.
31.	32.	33.	34.	35.	36.	37.	38.	39.	40.
41.	42.	43.	44.	45.	46.	47.	48.	49.	50.
51.	52.	53.	54.	55.	56.	57.	58.	59.	60.
61.	62.	63.	64.	65.	66.	67.	68.	69.	70.
71.	72.	73.	74.	75.	76.	77.	78.	79.	80.
81.	82.	83.	84.						

Опитувальник з 84 питаннями та інтерпретація результатів дослідження наводиться у підручнику: *Корольчук М. С. Психофізіологія діяльності: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. – 2-е вид., випр. та доп. – К.: Ельга, Ніка-Центр, 2004. – С. 285-290.*

III. ЕТАП ПРАКТИЧНОЇ РОБОТИ

3.1. Збір емпіричних даних

Провівши дослідження *особистісних відмінностей* за методикою Р. Кеттелла, ми умовно об'єднали військовослужбовців у три групи:

– до *першої* групи увійшли ті, що мають за професійно важливими факторами стени, які відповідають професіограмі високопрофесійного військовослужбовця (високі бали за факторами В, С, G, H, Q₃ та низькі бали за факторами I, M, O, Q₁, Q₂);

– до *другої* групи увійшли ті, що за результатами дослідження мають суперечливі та середні показники, що не дозволяють зробити однозначних висновків щодо наявності чи відсутності професійно важливих якостей;

– до *третьої* групи увійшли ті, що за професійно важливими факторами отримали стени, які не відповідають професіограмі високопрофесійного військовослужбовця (високі бали за факторами I, M, O, Q₁, Q₂ та низькі бали за факторами С, G, H, Q₃).

Нами були підраховані середні арифметичні показники у трьох групах за всіма факторами і побудовані відповідні *особистісні профілі*. (Рис.1)

Обґрунтованість вибору додаткових методик

Прогнозування поведінки людини в екстремальних ситуаціях, зокрема у бойових умовах, передбачає вивчення не лише її особистісних якостей, які стабільно проявляються, а й таких психофізіологічних характеристик, які свідчитимуть про готовність організму витримувати додаткові психічні навантаження. З цією метою було вирішено провести додаткове дослідження за *методикою експрес-діагностики властивостей нервової системи за психомоторними показниками (теппінг-тест) Є. П. Ільїна*, яка дозволяє з'ясувати силу нервової системи (сильна, слабка чи середньої сили), а також здійснити оцінку *нервово-психічної стійкості за методикою «Прогноз» за В. А. Бодровим*, що дозволить зробити прогноз щодо можливості нервово-психічних зривів (сприятливий, малосприятливий чи несприятливий прогноз нервових зривів).

	– показники військовослужбовців, які <i>рекомендуються</i> до виконання миротворчих функцій (перша група);
	– показники військовослужбовців, які не дозволяють зробити однозначні висновки щодо ступеня їх психологічної готовності виконувати миротворчі функції (друга група);
	– показники військовослужбовців, які <i>не рекомендуються</i> до виконання миротворчих функцій (третя група).

Рис. 1. Особистісний профіль військовослужбовців за результатами методики Р. Кеттелла

Таблиця 1.

Результати дослідження за методикою Р. Кеттелла, теплінг-тестом Є. П. Ільїна та методикою «Прогноз» за В. А. Бодровим

Група кандидатів	Результатами дослідження за методикою Р. Кеттелла (форма С)	Результатами дослідження за теплінг-тестом Є. П. Ільїна	Результатами дослідження за методикою «Прогноз» В. А. Бодрова
Група, яка рекомендується до виконання миротворчих функцій у складі військового контингенту ООН (28 досліджуваних)	Високі показники за особистісними факторами: В, С, G, H, Q ₃ . Низькі показники за особистісними факторами: I, M, O, Q ₁ , Q ₂ . Висновки: <i>військовослужбовці орієнтуються на зовнішню реальність, підкорюються звичаєним нормам, пильні до дрібниць, характеризуються консервативністю, витримані, працездатні, емоційно зрілі, реалістично настроєні, спроможні усвідомлено підкорятися вимогам групи, залежать від неї, відповідальні, активні, сміливі, мужні,</i>	Досліджувані демонструють переважно випуклий та рівний типи кривих зміни максимального темпу рухів кистю руки на графіках. Висновок: <i>сильний та середньої сили тип нервової системи.</i>	Сума балів коливається в межах від 5 до 12 балів, що свідчить про високу і хорошу нервово-психічну стійкість. Висновок: <i>прогноз щодо можливих зривів є сприятливим і дуже сприятливим.</i>

	<p><i>жорсткі, суворі, холоднокровні, спокійні, впевнені в собі, демонструють високий рівень самоконтролю, готові мати справу з незнайомими обставинами та людьми, схильні до ризику.</i></p>		
<p>Група, результати якої не дозволяють зробити однозначні висновки щодо ступеня психологічної готовності виконувати миротворчі функції у складі військового контингенту ООН (64 досліджуваних)</p>	<p>Здебільшого високі показники за особистісними факторами: В, М, F. Здебільшого низькі та середні показники за особистісними факторами: С, Н, Q₁. Висновки: <i>у цю групу увійшли військовослужбовці, які демонструють суперечливі та середні результати щодо вираженості особистісних факторів, що не дозволяє побудувати такий особистісний профіль, який дозволить зробити висновок щодо наявності чи відсутності професійно важливих якостей.</i></p>	<p>Досліджувані демонструють у рівній пропорції всі типи кривих зміни максимального темпу рухів кистю руки на графіках. Висновок: <i>домінування певного типу нервової системи не виявлено.</i></p>	<p>Сума балів коливається в межах від 7 до 25 балів, що свідчить про достатню нервово-психічну стійкість. Висновок: <i>прогноз щодо можливих зривів може бути сприятливим і малосприятливим.</i></p>
<p>Група, яка не рекомендується до виконання миротворчих функцій у складі військового контингенту ООН (13 досліджуваних)</p>	<p>Високі показники за особистісними факторами: I, М, О, Q₁, Q₂. Низькі показники за особистісними факторами: С, G, Н, Q₃. Висновки: <i>військовослужбовці мають такі інтелектуальні особливості, що не дозволяють їм бути практичними, реалістично настроєними, консервативними щодо виконуваних обов'язків; такі емоційно-вольові особливості, що призводять до мінливості інтересів та настрою, невротичних розладів, безвідповідальності, тривожності, вразливості і депресивності, напруженості, наявності збудження та занепокоєння; такі комунікативні властивості й особливості міжособистісної взаємодії, які характеризують їх як</i></p>	<p>Досліджувані демонструють переважно спадаючий та увігнутий типи кривих зміни максимального темпу рухів кистю руки на графіках. Висновок: <i>слабкий тип нервової системи.</i></p>	<p>Сума балів коливається в межах від 27 до 33 балів, що свідчить про задовільну і незадовільну нервово-психічну стійкість. Висновок: <i>прогноз щодо можливих зривів є малосприятливим і несприятливим. Існує висока вірогідність нервово-психічних зривів.</i></p>

	<i>несміливих або нонконформістів, сентиментальних, підозрілих, що перешкоджає процесу встановлення взаємопорозуміння і довірливості з товаришами.</i>		
--	--	--	--

3.2. Аналіз та інтерпретація отриманих даних

На підставі якісного аналізу результатів дослідження нами виділено три групи військовослужбовців, які демонструють різний рівень особистісної та психофізіологічної придатності до виконання професійних обов'язків у складі військового контингенту ООН. Критерієм поділу на групи стали: 1) виділені в ході дослідження домінуючі особистісні фактори військовослужбовців, які не змогли виконувати миротворчі функції у складі миротворчого контингенту; 2) професіограма військовослужбовця; 3) статистично значимі результати дослідження, отримані Е.О.Голубевою щодо співвідношення деяких особистісних факторів та властивостей нервової системи за показниками сили-слабкості. Зауважимо, що ми виходили не зі статистичної значимості одержаних результатів, а з принципів оптимальності та компенсаторності психофізіологічних, психічних, соціокультурних елементів у структурі особистості військовослужбовця, що складають основу його придатності до професії.

Зокрема, виділилася група військовослужбовців у складі 28 осіб, яку рекомендовано до виконання миротворчої місії, оскільки результати дослідження дозволяють припустити, що в екстремальній ситуації вони не демонструватимуть нервово-психічних зривів, будуть здатні протистояти небезпечній ситуації за рахунок особистісної витримки, суворого дотримання дисципліни, реалістичності суджень, високої відповідальності, сміливості, мужності, холоднокровності, впевненості в собі, завдяки високому самоконтролю, готовності мати справу з незнайомими обставинами та людьми і готовності до ризику. У них сильний і середній тип нервової системи, що дозволяє сподіватися на те, що вони здатні тривалий час витримувати сильні психічні подразники.

На противагу їй виділилася група військовослужбовців у складі 13 осіб, яка не завжди буває реалістично настроєною та консервативною щодо виконуваних обов'язків, яка схильна до невротичних розладів, тривожності, вразливості і депресивних станів; у цих військовослужбовців здебільшого проявляється напруженість, збудженість та занепокоєння; деяким із них властиві нонконформізм, сентиментальність та підозрілість. Прогноз щодо можливих зривів у них є малосприятливим, а в деякого навіть несприятливим. У досліджуваних цієї групи слабкий тип нервової системи, що дозволяє припустити, що на фізіологічному рівні вони не здатні тривалий час витримувати сильні психічні подразники. Нами не виявлені ті особистісні риси, за рахунок яких може відбутися компенсація їх особистісної та психофізіологічної непридатності до несення військової служби у бойових умовах.

Третя група військовослужбовців є найбільш чисельною – 64 особи. Результати, які вони демонструють, не дають достатніх підстав робити однозначні висновки щодо їх психічної готовності чи неготовності поводитися на високому професійному рівні у ситуації постійної небезпеки, можливості демонструвати адекватну поведінку в екстремальних умовах. Вони потребують додаткового психологічного дослідження з метою виявлення необхідних компенсаторних особистісних ресурсів і, можливо, подальшої корекційно-розвивальної роботи з метою формування необхідних навичок самоконтролю у ситуації постійної небезпеки.

IV. ЗВІТНО-ПІДСУМКОВИЙ ЕТАП

4.1. Представлення результатів людині, яка звернулася із запитом

Підсумкова консультативна бесіда психолога та командира військової частини за результатами проведеного психологічного дослідження.

П.: Мені була поставлена задача провести психологічне дослідження військовослужбовців і виявити тих, хто готовий до виконання службових обов'язків у ситуації підвищеної небезпеки.

К.: Так, Ваші дані нам потрібні, щоб здійснити правильний відбір військовослужбовців, готових до несення служби у миротворчому контингенті військ ООН.

П.: Я повинен був з'ясувати ступінь їхньої психологічної готовності до несення служби у ситуації постійної підвищеної небезпеки. Для виконання цього завдання мною було відібрано ряд психологічних методів, які дозволяють з'ясувати особистісні особливості військовослужбовців та ступінь їхньої психічної витривалості. За цими показниками мною робилися висновки щодо ймовірності виникнення у них нервово-психічних зривів, переважно та інших психологічних станів, що можуть позначатися на виконанні службових обов'язків.

К.: Що Вами встановлено?

П.: Я встановив, що серед 105 претендентів є 28 військовослужбовців, які психологічно найкраще готові до несення служби в екстремальних умовах.

К.: Ви певні, що з ними не трапиться того, що траплялося з їхніми попередниками?

П.: У психологічній науці ще не розроблені методи, які давали б стовідсоткову гарантію. Проте методи, які я застосовував, дозволяють стверджувати, що серед виділених мною 28 військовослужбовців відсоток тих, у кого може статися нервово-психічний зрив, є значно нижчим, ніж коли б ми випадково добирали військовослужбовців.

К.: Гаразд. Ви можете сказати, як відібрані Вами військовослужбовці відрізняються від тих, що не змогли продемонструвати належний рівень професійності?

П.: Відібраних кандидатів вирізняє емоційна зрілість та реалістична настроєність на роботу. Скоріш за все вони чітко уявляють, що від них вимагають і до чого вони повинні бути готовими. Порівняно з іншими, вони краще контролюють емоції, можуть поводитися виважено, спокійно і, можна припустити, такими будуть у ситуації постійної небезпеки.

К.: Але ті теж були ніби спокійними і контролювали себе. Наш психіатр принаймні ніяких відхилень за ними не помічав. А в дійсності не всі змогли витримати бойової обстановки.

П.: Психіатр обстежував їх у звичайних умовах. Я теж здійснював дослідження у звичайних умовах. Проте за інших обставин, коли виникає реальна небезпека життю, людина може поводитися несподівано навіть для себе самої. Та я роблю висновки про те, що вони здатні поводитися професійно на тій підставі, що вони мають такий набір особистісних якостей, який є професійно важливим саме для військовослужбовця. Ці якості доповнюють одна одну таким чином, що з високим ступенем вірогідності можна стверджувати, що їхня поведінка буде адекватною, високо професійною у бойових умовах. Крім того, всі 28 кандидатів мають такий тип нервової системи, який дозволяє їм у стресовій ситуації залишатися активними, ініціативними, а відтак тримати себе в руках, поводитися виважено, не панікувати.

К.: Ви хочете сказати, що у них не траплятимуться нервові зриви? Це що, «універсальні солдати»? (жартома).

П.: За результатами дослідження нервові зриви у них мало ймовірні. Можна навіть сказати, що такі люди потребують підвищеної нервової напруги, аби перебувати у високому життєвому тонусі. Тому я думаю, що декотрі з них можуть бути рекомендовані до виконання завдань підвищеної небезпеки.

К.: Але все ж нервові зриви можливі?

П.: Звісно, вірогідність цього залишається. Ніхто з психологів не дасть Вам повної гарантії, що військовослужбовці якоїсь миті не втратять контроль над власними емоціями чи думками і що, попри реальні обставини, поведитимуться адекватно. Впливає той психологічний стан, у якому перебуває військовослужбовець. Якщо у нього, скажімо, несприятлива життєва ситуація накладається на якесь серйозне випробування, може статися нервовий зрив. Навіть моя індивідуальна робота з кожним із них окремо не дозволить зробити остаточний висновок про їхню беззаперечну бойову готовність, оскільки вони самі про це нічого не знають, допоки не потрапили в епіцентр бойових дій. Наголошую, ці військовослужбовці не ідеальні, однак вони демонструють найкращі психологічні показники і є найбільш психологічно готовими з-поміж тих, кого я досліджував.

К.: Гаразд, Ви мене переконали. Ми візьмемо результати Вашого дослідження до відома під час відбору кандидатів на службу у військовому контингенті ООН.

V. ЕТАП САМОАНАЛІЗУ, ГРУПОВОЇ РЕФЛЕКСІЇ ТА САМОРОЗВИТКУ (Приклад виконання студентом)*

Підсумкова рефлексія позитивних моментів (що саме вдалося зробити, чого досягти, від чого отримати професійне задоволення)

При виконанні професійно-орієнтованого завдання мене хвилював брак досвіду взаємодії з командиром військової частини, що має певну специфіку. Проте, я сподіваюсь, мені вдалося професійно збудувати консультаційну бесіду і вирішити основне завдання. Мені довелося зіштовхнутися з проблемою методологічного обґрунтування своєї роботи, але я пояснив межі своєї компетенції, розкрив всі можливості та обмеження свого дослідження. Зробити це було непросто, адже військові вимагають категоричних відповідей на свої запитання.

Також своїм успіхом я можу вважати вдале поєднання різних за своїм спрямуванням методів дослідження. Це стало можливим завдяки ознайомленню з роботою Е. О. Голубевої, в якій авторка встановила кореляційний зв'язок між типом нервової системи та особистісними факторами за методикою Р. Кеттелла. За прикладом Е. О. Голубевої я здійснив дослідження, яке інтегрувало оцінку індивідуального (темпераментального, типологічного) та особистісного рівнів індивідуальності, встановив певну закономірність їхнього співвідношення. Безумовно, досвід виконання такого завдання стане мені в нагоді в мої подальшій професійній діяльності при вивченні професійної придатності тих працівників, де важливими є як психофізіологічні особливості, так і їх особистісні якості.

Програма саморозвитку

Складові навчально-професійних умінь та професійно важливі якості, які потрібно було б розвинути	В чому полягали труднощі	План заходів для саморозвитку	Терміни	Критерії самоконтролю
Спонукає клієнта до рефлексії	Виявилось, що я не вмію спілкуватися з клієнтами, які мають напрочуд вузькі уявлення щодо психологічної проблеми. Мені складно будувати речення таким чином, щоб клієнт замислився над іншими аспектами проблеми, побачив її ширше.	Відвідувати тренінгові заняття з проблем консультування. Відпрацювати технологію задавання питань.	лютий-квітень 2010 р.	Виробити алгоритм задавання питань, які спрямовані на вивчення різних сторін проблемної ситуації. Навчитися швидко підбирати питання, які спрямовані на всебічне вивчення внутрішнього стану клієнта.
		Придбати книгу з риторики, яка розкриває мистецтво правильно будувати виступи.	лютий 2010 р.	Використовувати здобуті знання при веденні полеміки з опонентами, під час здійснення психологічної просвіти.

* Приклад заповненої таблиці самоаналізу, групової рефлексії та саморозвитку подано у розділі «Особливості роботи над професійно-орієнтованим завданням з курсу «Загальна психологія».

Користуватися пошуковими Інтернет-системами	Пошук наукової літератури в мережі Інтернет показав, що я не завжди можу знайти необхідну літературу, надто довго і неефективно працюю з сайтами наукових журналів та вищих навчальних закладів.	Підключитися до мережі Інтернет.	лютий-травень 2010 р.	Систематично здійснювати пошук інформації в мережі Інтернет із різних психологічних проблем. Скласти каталог з Інтернет-адресами найбільш популярних сайтів із психологічною літературою.
		Відвідувати курси користувачів персональним комп'ютером.	лютий-травень 2010 р.	Можливо, мені відкриють «таємниці» швидкого пошуку необхідної інформації в мережі Інтернет, а також здійснювати замовлення необхідної літератури через Інтернет-магазини.
Уважність	Під час проведення консультаційної бесіди я відчув, що не слухаю запитань клієнта, а просто намагаюсь його у чомусь переконати, що, очевидно, є ознакою моєї непрофесійності.	Відвідати тренінг особистісного та професійного розвитку.	лютий-травень 2010 р.	Виконувати вправи, спрямовані на розвиток уважності. Спеціально шукати розмови на нецікаві для мене теми з метою якомога довше утримувати увагу.